

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Oliver Meriläinen

Argumentationen bakom efterlevande makes arvsrätt i Sverige och Finland under 1900-talet

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin för examen: VT 2022

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
1 INLEDNING	3
1.1 Bakgrund	3
1.2 Syfte	3
1.3 Frågeställningar	3
1.4 Metod	4
1.5 Avgränsningar	4
1.6 Material	5
1.7 Forskningsläge	5
1.8 Disposition	6
2 HISTORISK TILLBAKABLICK	7
2.1 Sverige	7
2.2 Finland	8
3 SVERIGE	9
3.1 Giftermålsbalken 1920	9
3.2 Ärvdabalken 1958	16
3.3 Reformen 1988	24
3.4 Efter 1988	33
4 FINLAND	34
4.1 Äktenskapslagen 1930	34
4.2 Ärvdabalken 1965	45
4.3 Reformen 1983	48
4.4 Efter 1983	58
5 ANALYS	62

6 SLUTSATS

67

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

68

Summary

The purpose of this paper is to study how the surviving spouse's inheritance rights in case of death of the other spouse have developed during the twentieth century in Finland and Sweden. The focus will be on the arguments behind the legislations and how they developed during the reforms over the years, and how they differ, or don't, between the two countries. Due to the countries' shared history and cultural and societal values they make for an interesting historical comparison. The development started from the spouses having no inheritance rights at all in the early nineteenth hundreds and went hand in hand until the 1980s, when Sweden introduced inheritance rights for the surviving spouse before the direct heirs, while Finland introduced the right for the spouse to live in the joint residence. The arguments and reasons behind the development were nevertheless similar in both countries. During the century, the surviving spouse's need for financial support increased, while the need of the direct heirs diminished, as their average age increased. The family and the state took on a greater role than the relatives in the maintenance and support of the surviving spouse.

Sammanfattning

Uppsatsens syfte är att undersöka utvecklingen av efterlevande makes arvsrätt i Finland och Sverige under 1900-talet, med fokus på argumentationen bakom den. De är två länder med nära historiskt, samhälleligt och kulturellt samband, vilket gör rättshistorien och jämförelsen intressant. Utvecklingen startade i början av 1900-talet från att makarna inte hade någon arvsrätt alls i länderna och gick hand i hand ända fram till 1980-talet, då Sverige införde efterlevande makes arvsrätt framför bröstarvingarna, men med fri förfoganderätt, medan Finland införde rätt för efterlevande att sitta i oskiftat bo. Argumentationen och orsakerna bakom utvecklingen var ändå liknande i båda länderna. Under seklet ökade efterlevande makes behov av ekonomiskt stöd medan bröstarvingarnas behov minskade, i takt med att bådass medelålder steg. Familjen och staten tog en större roll än släkten i försörjningen och stödet för efterlevande maken.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Finland och Sverige är två länder med nära gemenskap historiskt, kulturellt och lagstiftningsmässigt än idag. Därför är det intressant att jämföra just dessa två länder. Efterlevande makes arvsrätt är ett intressant ämne att granska då det påverkar människors privatliv på ett väldigt konkret sätt. 1900-talet är en intressant tidsperiod för en historisk och komparativ undersökning eftersom det skedde stora ändringar då. Samhällena utvecklades och formades av industrialiseringen och urbaniseringen som påverkade förhållandena i människors privatliv- och ekonomi. Finland blev också självständigt och kunde fritt bestämma över sin lagstiftning. Landet var visserligen autonomt under Ryssland men lagstiftningen var långa perioder på paus under 1800-talet då tsaren inte sammankallade lantdagen. Finland valde nära samarbete med svensk och nordisk rätt. Men hur nära, kommer uppsatsen att utreda.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att studera utvecklingen av, och diskussionen bakom, den efterlevande makens arvsrätt under 1900-talet i Sverige och Finland.

1.3 Frågeställningar

För att uppnå syftet kommer följande frågor ligga till grund för uppsatsen:

- Hur utvecklades den efterlevande makens arvsrättsliga ställning under 1900-talet i Finland och Sverige?
- Hur löd argumentationen för och emot ändringarna i arvsrätten?
- Hur liknade eller skiljde sig diskussionen i de två länderna?

1.4 Metod

I uppsatsen har jag använt både rättshistorisk och komparativ metod. Egentligen kommer jag att göra en rättshistorisk undersökning i två länders lagstiftning om efterlevande makes arvsrätt, och sedan göra en jämförelse mellan dessa två. Detta kommer jag göra genom att studera förarbeten och doktrin över 1900-talet i båda länderna. Därtill anlägger jag ett rättsutvecklingsperspektiv då jag jämför olika tiders argumentering, för att se hur det utvecklats.¹

Den komparativa metoden brukar definieras som en jämförelse mellan den inhemska rätten och rätten i något annat land. Detta kallas även extern komparation, som skiljer sig från en intern komparation som jämför olika rättsområden inom samma stats rättssystem. Komparation kan användas bland annat för att få information och stöd till att lösa problem i den inhemska lagstiftningen eller rättstillämpningen; för att ge exempelvis lagstiftaren, tillämparen eller forskaren inspiration till alternativa synsätt och regelsystem, eller för att se hur andra länders rättssystem har löst olika samhällsliga problem.²

Målsättningen med att använda den komparativa metoden är att analysera likheterna och skillnaderna mellan svensk och finsk rätt för att få en bättre förståelse för hur regleringen avseende efterlevande makes arvsrätt utformats.

1.5 Avgränsningar

Efterlevande makes skydd består av regler på flera områden och inte enbart arvsrätt. Det finns bodelningsregler, pensionslagar, basbeloppsregler mm. De tangerar varandra och samarbetar för att bilda helheten av

¹ Gräns s. 429 ff.

² Olsen s. 125 ff.

efterlevandeskyddet. Därför går det inte att undvika att nämna dessa, men uppsatsen kommer inte att fokusera på dessa regelverk utan på sitt syfte alltså enbart på arvsrätten.

1.6 Material

Materialet består främst av förarbeten från båda länderna. Statens Offentliga Utredningar i Sverige och olika betänkanden i Finland. Därtill kommer artiklar från juridiska tidskrifter från båda länderna, och presentationer och debattprotokoll från nordiska juristmöten under 1900-talet. Kangas avhandling från 1982 har varit en viktig källa för den finska delen. Ingers Svensk Rättshistoria används som allmän bakgrundsinformation.

De finländska förarbetena från första halvan av 1900-talet var skrivna både på finska och svenska, men de senare, förutom propositionerna, enbart på finska. Dessa har jag själv översatt. Översättningarna är baserade på mina egna kunskaper i de båda språken. För att uppnå största möjliga korrekthet mellan termerna har jag jämfört ord i de nyare förarbeten som enbart var på finska med de som använts i de tvåspråkiga förarbetena. Samma gäller litteraturen som inte var på svenska, men de svenskspråkiga artiklarna var inte obetydliga till antalet.

1.7 Forskningsläge

Kangas avhandling år 1982 var viktigt på området i Finland, och trots att det är 40 år gammalt hann det behandla det väsentligaste inom området. Annars har ämnet behandlats allmänt i litteraturen, både i familjerättsliga och rättshistorisk litteratur, men inga speciella verk. Nordiska juristmöten har regelbundet innehållit presentationer och debatter om arvsrätt där efterlevandes arvsrätt också behandlats.

1.8 Disposition

Uppsatsen inleds med en kort historisk tillbakablick till de båda ländernas lagstiftning om efterlevande makes arvsrätt. Det tredje kapitlet behandlar den svenska utvecklingen och är indelat i underrubriker enligt viktiga reformer. Motsvarande gäller för Finland i det fjärde kapitlet. I det femte kapitlet följer analysen och i det sjätte slutsatsen. Jag valde att presentera ländernas rättsutveckling skilt och i kronologisk ordning och inte efterlevande makes arvsrätts utveckling gemensamt som en helhet, vilket också hade haft sin fördel med tanke på kronologin. Jag kom fram till att det för läsaren är lättare att bilda sig en uppfattning om först det ena landets rättsutveckling, sedan det andra och till sist analysera dessa, än att göra allting sammanblandat.

2 Historisk tillbakablick

2.1 Sverige

Efterlevande maken saknade arvsrätt ända till 1900-talet, men ett slags skydd för den efterlevande hustrun, eller så kallad änkeförsörjning, var morgongåveinstitutet, som reglerades redan på medeltiden i Magnus Erikssons lands- och stadslagar år 1350. Det var frågan om en gåva, som kunde bestå av fast eller lös egendom, som mannen gav till kvinnan morgonen efter äktenskapets ingående. Han fick alltså välja vad den skulle vara. Den blev kvinnans enskilda egendom men förvaltades av mannen och betalades först vid hans död, och enbart om de inte hade barn.³

Morgongåva sågs bland adeln på 1600-talet som en gåva med endast nyttjanderätt för hustrun för tiden mellan mannens död till hennes död, som ett slags skydd för efterlevande make. Efter hustruns död återgick jordegendomen till mannens släkt. Under 1600-talet infördes också avtalsfrihet mellan makarna, vilket innebar att äktenskapsförord, inbördes överenskommelse för dödsfalls skull och inbördes testamente introducerades till svensk rätt, främst som reception från den romerska rätten och inspiration från naturrätten. Kungen beslöt 1669 att barnlösa makar i städerna fick ingå avtal om att all avlingejord skulle gå till den efterlevande maken med full äganderätt. Morgongåveinstitutet fanns kvar i 1734 års lag, och var obligatorisk.⁴ På 1800-talet började tankarna om arvsrätten förändras i samhället. Inspiration kom från 1700-talets upplysningstankar, liberalismens genombrott på 1800-talet och Code Civil i Frankrike 1804. I dessa fotspår infördes lika arvsrätt för båda könen 1845.⁵

Ett annat institut som skyddade efterlevande make var fördelen. Den bestod av efterlevande makens rätt att ur boet fritt välja en tjugondel av lösören,

³ Inger s. 25 ff.

⁴ Inger s. 111 f och 175 f.

⁵ Trolle Önnerfors s. 181.

och ifall boet var av ringa värde fick hen ta ”fästingaring, dagliga säng och nödiga gångkläder” oberoende om värdet översteg en tjugondel. I praktiken gällde dock att föremål för den efterlevande makes personliga bruk inte upptogs i bouppteckningen, alltså fick efterlevande maken behålla dem utan att det påverkade fördelningen av boet.⁶

2.2 Finland

Finland blev självständigt år 1917. Innan det var landet först under flera århundraden en del av Sverige fram till 1809 då Ryssland tog över. Finland blev formellt ett autonomt storfurstendöme och den ryske kejsaren Alexander I lovade vid sitt tal vid Borgå lantdag 1809 att han skulle respektera det nya storfurstendömet befintliga lagar, alltså förblev 1734 års lagar, inklusive giftermålsbalken, gällande i Finland. Men i praktiken blev det en ca 50 år lång paus i lagstiftandet, eftersom kejsaren sammankallade lantdagen nästa gång först år 1863. Då härstammade all lagstiftning alltså från Sverige och 1700-talet. Men då Finland inte längre låg under Sverige nådde inte reformerna i den tidigare gemensamma lagstiftningen längre över Östersjön. Sverige hade till exempel infört likvärdig gifto- och arvsrätt 1845, medan det i Finland infördes 1878, med liknande motiveringar som tagits fram redan i civillagskommitténs betänkande år 1826 i Sverige. Då fick alltså mannen och kvinnan lika arvsrätt till sina föräldrars egendom, medan makarna fick jämställd giftorätt till egendom, både på landsbygden och i städerna.⁷

Enligt 1734 års lagar var det olika giftorätt beroende på kön, stånd, och boplats. På landet ingick inte egendom som man fått i arv i giftorätten, medan all egendom blev gemensam i städerna. Kvinnans giftorätt var på landsbygden hälften av mannens, medan giftorätten i städerna var jämställd.⁸

⁶ Lagberedningens förslag 1918 s. 159 och 374.

⁷ Kangas 2013 s. 53 ff.

⁸ Kangas 2013 s. 53 f.

3 Sverige

3.1 Giftermålsbalken 1920

I Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken 1918 diskuterade beredningen om efterlevande maken, förutom giftorätten, borde få rätt till den döde makens kvarlåtenskap genom att få sitta kvar i oskiftat bo. För det första ansåg beredningen det synnerligen olägligt för efterlevande om hen tvingades skifta egendomen med bröstarvingarna. Detta kunde innebära en svår rubbning i efterlevandes ekonomiska ställning, speciellt om egendomen var liten eller hörde till den efterlevandes näringsverksamhet. För det andra ansåg beredningen att det kunde vara synnerligen förmånligt för familjen, speciellt för barn som studerade, att egendomen hålls hel hos den efterlevande maken.⁹

Argument mot en rätt att sitta i oskiftat bo var enligt beredningen för det första risken för barnen att deras arv efter den först avlidne maken skulle förminska eller helt förloras. För det andra ansåg beredningen det ogynnsamt från en allmänekonomisk synpunkt att barnen tvingades vänta på sitt arv tills den andra maken dött. Det skulle kunna innebära hinder för de unga att ”bryta sig en bana i livet” som det uttrycktes i förslaget.

Beredningen påpekade att makens intresse att vid liten egendom inte behöva avstå hälften av den till barnen tillgodosågs genom 13 kap. 12 § enligt vilken efterlevande maken, ifall egendomen som tillhörde denne enligt bodelningen var ringa, från giftorättsgodset fick ta nödvändigt bohag och bohag som behövdes för fortsättning av näringsidkande. Beredningen ansåg att den allmänna uppfattningen i Sverige var att barnens rätt till laglott inte skulle inskränkas till förmån för den efterlevande maken.¹⁰

⁹ Lagberedningens förslag 1918 s. 461 f.

¹⁰ Lagberedningens förslag 1918 s. 461 f och 387.

Som ett alternativ till rätten att sitta i orubbat bo diskuterade beredningen en möjlighet att efterlevande maken under sin livstid fick besitta den del av den avlidne makens egendom som inte var barnens laglott. Men beredningen konstaterade att sådan lagstiftning skulle gå för långt in på arvsrättens område, och då ärvdabalken snart skulle revideras ansågs det inte smart att göra en så pass stor ändring i det sammanhanget. Men för situationer då efterlevande make inte efterlämnade några bröstarvingar ansåg beredningen att det inte fanns några hinder för maken att ärva en del av boet.¹¹

Situationer då den avlidne maken inte alls hade några arvingar, och arvet tillföll staten såsom danaarv, ansåg beredningen vara lagstiftningens största orättvisa. Redan under 1800-talet hade det i olika lagförslag föreslagits slopande av danaarvet ifall det fanns en efterlevande make. Danaarvets betydelse som inkomst för staten ansågs också vara så ringa att det inte var en orsak att behålla det. Lagberedningen ansåg att det var uppenbart att makarnas gemenskap innebar att de skulle vara varandras arvingar före staten. Dessutom hade det länge varit erkänt i praxis att staten brukade avstå danaarvet till förmån för maken.¹²

I fall då den avlidne maken inte hade bröstarvingar men andra släktingar, ansåg beredningen att efterlevande make borde få en viss rätt till arv. Den gällande arvsordningen var baserad på släktens stora betydelse, men i början av 1900-talet hade utvecklingen enligt beredningen inneburit att släktbandens betydelse försvagats, och det borde också synas i lagstiftningen. Makarnas nära band motiverade en arvsrätt före avlägsnare släktingar, något som också var vanligt i andra länder. Även det allmänna rättsmedvetandet och att barnlösa makar gjorde testamenten till förmån för varandra talade för en ändring. Dock betonade beredningen att man måste vara försiktig och inte göra för genomgripande förändringar. Således stannade beredningen vid att ifall föräldrar, syskon eller bröstarvingar fanns, skulle den efterlevande dela på kvarlåtenskapen med dessa, så att maken

¹¹ Lagberedningens förslag 1918 s. 462.

¹² Lagberedningens förslag 1918 s. 463 ff.

ärvde hälften. Om det endast fanns avlägsnare släktingar skulle efterlevande make ärva hela kvarlåtenskapen. Efterlevande makes arvsrätt skulle dock inte få status som laglott. Beredningen såg införandet av arvsrätt vad gällde hustrun som en ersättning för morgongåvan, som samtidigt togs bort, men även som en förbättring av dennes ställning.¹³

I propositionen 1920:15 lämnade Lagrådet förslaget till lag om makes arvsrätt utan anmärkning. Departementschefen uttalade sig kortfattat och hänvisade till utländsk lagstiftning om makes arvsrätt. Enligt honom fanns någon form av arvsrätt redan i nästan alla andra ”kulturstater”. Han hänvisade också till den stora andelen inbördes testamenten mellan makarna tydde på ett allmänt erkänt behov om lagstiftning.¹⁴

Professor Birger Ekeberg skrev i Svensk Juristtidning (SvJT) att lagstiftningen om äktenskapets rättsverkningar var förlegat, och att det var viktigt att förnya det på ett hållbart sätt med tanke på framtiden. Professor Nils Alexanderson kommenterade i SvJT om hur lagstiftningen på äktenskapets område 1920 måste vara en blandning av den då växande individualismen och historiskt viktiga seder och värderingar. Enligt honom var juridiken på området mera än i andra sammanflätad med seden.¹⁵

SOU 1925:43 behandlade arvsrättens revision. Utredningen ansåg att ändringen i giftermålsbalken från 1920 med makes begränsade arvsrätt var ett exempel på skift av fokus från slakten till familjens större betydelse. Det var endast av historiska orsaker, som enligt utredningen inte längre förtjänade upprätthållas, som även avlägsna släktingar men inte maken hade arvsrätt. Den efterlevande makes då nya starkare ställning hade vunnits efter en lång strid med, som utredningen beskrev det, med övermäktiga släktintressena, och hade ett nära samband med frågan om kvinnans familjerättsliga ställning i allmänhet.¹⁶

¹³ Lagberedningens förslag 1918 s. 465 f.

¹⁴ Prop. 1920:15 s. 112 och 154.

¹⁵ SvJT 1918 s. 248 f. och 1920 s. 200 ff.

¹⁶ SOU 1925:43 s. 107, 121 och 130.

Enligt utredningen var det klart att 1920 års lag om makes arvsrätt var tillfällig, eftersom regeln, speciellt i fall då först avlidne maken efterlämnade släktingar i andra parentelen, inte kunde tänkas annat än i sällsynta undantagsfall överensstämma med först avlidne makens vilja. Inbördes testamenten där en sådan ordning om successionen bestäms ansåg utredningen ytterst sällan förekomma. Utredningen ansåg, enligt samma skäl som beredningen 1918, att man inte borde införa en rätt för maken att sitta i oskiftat bo. Det ansågs inte motsvara den allmänna rättsåskådningen att bröstarvingarnas rätt till arv skulle behöva vänta medan efterlevande maken skulle få besittningsrätt över hela kvarlåtenskapen. Utredningen hänvisade till statistiska uppgifter, och poängterade att då den först avlidne maken lämnade bröstarvingar och make efter sig, var det endast i 12,63 % av fallen som det fanns testamente till förmån för maken. I situationer då det fanns testamente till förmån för efterlevande make trots att det också fanns bröstarvingar, hade makarna ofta gjort förbehåll att testamentet inte avsåg bröstarvingarnas laglott. Utredningen antog att även i många fall då det inte uttryckts något förbehåll, hade makarna sett det som en självklarhet att laglotten hade företräde framför testamente. Således drog utredningen slutsatsen att makarna inte skulle anse det lämpligt eller rimligt att bröstarvingarnas rätt att få ut sitt arv skulle skjutas upp till förmån för efterlevande make.¹⁷

I lagen från 1920 ingick för första gången också fast egendom i giftorätten. På landsbygden blev det ett stort ingripande i förhållandena. Därför ansåg utredningen det problematiskt att dessutom ge maken arvsrätt, då hen totalt skulle få tre fjärdedelar av boet. Utredningen tyckte inte att en lagregel borde kunna försätta makarna i en situation där de måste göra ett testamente till den andres nackdel. Därför ansåg utredningen att lagen inte borde ge efterlevande maken en starkare ställning än vad som överensstämde, enligt statistiken om testamenten, med flera makars åsikt. Dessutom hade makarna fortsatt möjlighet att upprätta inbördes testamenten om de ville säkra

¹⁷ SOU 1925:43 s. 154 f.

efterlevandes ställning, samt för efterlevande make och bröstarvingar att sluta avtal om sammanlevnad i oskiftat bo. Således kom utredningen fram till att inte föreslå en ändring.¹⁸

Ifall det fanns testamente med föreskrift om sekundosuccession, kunde det enligt utredningen tolkas som att det för makarna var viktigast att tillgodose den efterlevande makens intressen och först i andra hand ta hänsyn till den först avlidnes arvingar. Enligt utredningen hade det ur en lagteknisk synpunkt varit enklast att ge efterlevande maken lagstadgad full arvsrätt och sedan låta makarna genom testamenten förordna om sekundosuccession till släktingar i andra eller tredje parentelen. Men utredningen misstänkte att makarna ofta skulle underlåta att upprätta sådana testamenten, trots att de haft intresse för det. Dessutom då båda makarna ofta dog vid hög ålder skulle en relativt kort tid mellan deras död vara avgörande för vilkendera makens arvingar som skulle få arvet. I en sådan situation skulle den slutliga arvsföljden enligt utredningen inte verka sakligt grundad, utan slumpmässig. Dessutom skulle hustruns släkt gynnas oftare eftersom kvinnan oftast levde längre än mannen.¹⁹

Utredningen kom fram till att statistiken om testamenten visade att makarna i betydande omfattning, trots testamentsfriheten, respekterade den andra arvsklassen, åtminstone genom föreskrift om sekundosuccessionsrätt. Det var först den tredje parentelen som oftast helt och hållet åsidosattes. Utredningen ansåg att föräldrars och syskons och deras avkomlingars rätt till arv fortfarande var så pass stark enligt den allmänna uppfattningen att en lagreglering enligt vilken de skulle gå miste om arv till förmån för den efterlevande maken och dennes släkt, skulle ha stått i strid med vad som för de flesta var naturligt och riktigt. Därför kom utredningen slutligen fram till att efterlevande make, när det inte fanns bröstarvingar, borde få rätt till hela kvarlåtenskapen, men detta skulle inte innebära ett fullständigt åsidosättande

¹⁸ SOU 1925:43 s. 155.

¹⁹ SOU 1925:43 s. 156 f.

av andra parentelens arvsrätt. För dem föreslog utredningen en rätt till halva kvarlåtenskapen efter efterlevande maken.²⁰

Utredningen identifierade två alternativa sätt för att förverkliga detta. I ett system med nyttjanderätt behöll först avlidnes arvingar formellt äganderätten till den del av kvarlåtenskapen som efter bodelningen tillhörde avlidne maken och möjliggjorde ett starkt skydd för deras intressen då de skulle få medbestämmanderätt till avhändelser. Det andra alternativet var ett system med äganderätt för efterlevande under livstiden med en regel att den först avlidens arvingar kan tillträda kvarlåtenskapen efter döden. Men äganderätten skulle endast ha varit formell, och inte faktisk, alltså ansåg utredningen det som en risk att det också skulle förbli en formalitet för släktingarna utan desto större intresse. Och det fanns alltid risken att efterlevande maken misskötte egendomens förvaltning, om man inte också införde regler om ansvar för vanvård och försummelse. Utredningen hänvisade till kontinentaleuropeiska rättssystem gällande nyttjanderättshavare till en kvarlåtenskap, men ansåg att ett intagande av sådana regler till Sverige hade inneburit invecklade regler och känts som "främmande långods". Dessutom skulle den efterlevande makes självständighet i sin egendomsförvaltning begränsas mycket mer än vad man var van med i Sverige med seden om inbördes testamenten.²¹

Oberoende av vilka regler som infördes för att reglera efterlevande makes och först avlidnes släktingars förhållande skulle det enligt utredningen medföra ett motsatsförhållande mellan dem som skulle leda till tvister. Således ansåg utredningen det bäst att fortsättningsvis skriva inbördes testamenten om en make ville ge en mindre begränsad rätt till efterlevande make till sin kvarlåtenskap.²²

Utredningen föreslog inte att efterlevande maken skulle få laglott. Det ansågs inte följdriktigt att med tvång överföra egendom från ena maken till

²⁰ SOU 1925:43 s. 156 f.

²¹ A.a.

²² SOU 1925:43 s. 158.

andra, då de samtidigt hade möjlighet att genom äktenskapsförord reglera att all egendom skulle förbli enskild.²³

Utredningens ordförande Wilhelm Sjögren kommenterade förslaget i SvJT. Enligt honom var förslaget om makes arvsrätt dels ett resultat av de från olika håll hörda tankarna om att arvsklasserna borde begränsas till förmån för staten och att kvarlåtenskapen borde fördelas mer ändamålsenligt, dels ökningen av inbördes testamenten mellan makarna som medförde att tiden ansågs vara inne för införandet av makes arvsrätt. Enligt Sjögren var den principiellt största ändringen i reformen förflyttningen av betydelsen och värderingen från släktband till kärnfamiljen. Han ansåg att det var "allmänt känt och statistiskt fastställt" att reformen skulle vara till kvinnans fördel. Följaktligen kunde det enligt honom uppkomma motstånd till reformen från dem som ännu värderade släkteegendomen högt. Bland annat för att lindra detta hade man valt att inte göra makens arvslott till laglott och bestämt om en sekundosuccessionsrätt åt först avlidnes arvingar i andra parentelen.²⁴

I propositionen 1928 uttalade lagrådet att lagförslaget var en bra sammanvägning av successionsrättens grundtanke om sociala och ekonomiska samband mellan arvlåtare och –tagare och erfarenheter och tankar från verkliga livet, som arvlåtare i den mån lagstiftningen legat efter förverkligat genom testamente. Enligt lagrådet var den största betydelsen för praktiska livet förslaget om hur efterlevande make och först avlidnes förhållande reglerades, vilket förslaget lyckats anpassa till rådande åskådningar och behov. Vad gällde ordningen med efterlevande makes arvsrätt efter bröstarvingar och först avlidne släktingars sekundosuccession ansåg lagrådet att förslaget beaktade de olika berättigade synpunkterna som man tills då hade tvingats upprätta ett testamente för att tillgodose.²⁵

²³ SOU 1925:43 s. 165.

²⁴ SvJT 1926 s. 7 f.

²⁵ Prop. 1928:17 s. 29 f.

Lagrådet ansåg, lika som utredningen, att släktens roll minskat till förmån för familjens sedan 1734 års lag, och mycket av hjälp och stöd som släkten tidigare skötte hade på 1920-talet förflyttats till samhällets organ. Det ansågs strida mot tidens rättsuppfattningar att en avlägsen släkting, som ena maken kanske aldrig ens hört, eller träffat, skulle ärva före andra maken. Blodsbandet kunde alltså inte vara den enda grunden, utan ekonomiska och sociala samhörigheten mellan arvlåtaren och –tagaren skulle betonas.²⁶

För fall där det fanns arvingar i andra parentelen hade förslaget enligt lagrådet balanserat mellan efterlevandes intresse i att behålla kvarlåtenskapen och först avlidne arvingars att hela arvet inte gick över till efterlevandes släkt. Självständigheten som efterlevande maken gavs ansågs passa ihop med förtroendet som borde råda mellan makarna och överensstämde med den först avlidnes vilja.²⁷

Vad gällde alternativet om en rätt för make att sitta i oskiftat bo med barnen, uttalade lagrådet att det skulle vara ett intrång på bröstarvingarnas laglottsrätt som inte varit förenlig med den härskande uppfattningen bland folket. Också om efterlevande hade få en rätt till den del av kvarlåtenskapen som inte var laglott hade det varit ett för stort ingrepp i bröstarvingarnas arvsrätt, och som sällan skedde genom testamente.²⁸

3.2 Ärvdabalken 1958

I SOU 1954:6 föreslogs att utomäktenskapliga barn skulle få rätt att ärva sin far. Detta påverkade även efterlevande hustruns ställning. I fall då avlidne maken efterlämnade endast make och utomäktenskapligt barn innebar det att maken skulle få avstå från sin arvsrätt och nöja sig med giftorätten, medan utomäktenskapliga barnet skulle få den halvan som varit makens arvsrätt. Detta ansåg utredningen kunna kännas stötande, då egendomen kunde

²⁶ Prop. 1928:17 s. 54.

²⁷ Prop. 1928:17 s. 59.

²⁸ Prop. 1928:17 s. 61 f.

härstamma från hustrun eller samlats med hennes hjälp, och hon vid mannens död tvingades avstå hälften. Motsvarande situation för efterlevande mannen att dela på arvet med hustruns utomäktenskapliga barn var sedan tidigare redan möjligt. I sådana fall ansågs det dock ofta förutsebart, medan mannens utomäktenskapliga barn kunde vara okänt för hustrun och således en trist överraskning. Dessa orsaker var dock inte viktiga nog enligt beredningen att neka barnet arvsrätt efter fadern.²⁹

I debattdelen av nordiska juristmötet 1954 uttalade advokaten Sigrid Beckman att då släkten hade svagare ställning borde efterlevande maken tillgodoses genom mer än hälftindelningen genom arvsrätt eller att sitta i oskiftat bo.³⁰ Professor Malmström kommenterade att man borde överväga att införa någon sorts laglottsskydd för efterlevande makes giftorätt. Det var inte bra att makarna helt fritt kunde reglera framtiden i ett äktenskapsförord, han befarade att de inte riktigt visste vad det innebar vilket kunde medföra ogynnsamma verkningar i framtiden.³¹

I sin presentation vid nordiska juristmötet 1957 skrev Gösta Wallin att mannen tidigare var den som stod för familjens uppehälle men att det hade blivit vanligare att kvinnan också förvärvsarbetade och således på ett mera likartat sätt bidrog till familjens ekonomi. Han ansåg att makarnas plikt att försörja varandra kom genast efter föräldrarnas plikt mot barnen enligt den samtida uppfattningen, så när barnen var vuxna var maken det viktigaste. Och främst var det den äldre mannen som efter döden genom sin kvarlåtenskap skulle garantera efterlevande hustruns försörjning.³²

Enligt Wallin var det ur en allmän skälighetssynpunkt motiverat att bröstarvingarna stod tillbaka till förmån för efterlevande make. Tidigare hade de haft större behov av arvet, då lönerna var lägre och akademiskt utbildade kunde behöva arbeta utan lön i början av sin karriär. Men på 1950-

²⁹ SOU 1954:6 s. 91 ff

³⁰ Debatten nordiskt juristmöte 1954 s. 170.

³¹ Debatten nordiskt juristmöte 1954 s. 195.

³² Wallin, Nordiskt juristmöte 1957 s. 12.

talet var konjunkturen och därmed lönerna bättre redan från ung ålder. Men han ansåg att samhällsförändringar skulle tas i beaktande genom att inkludera en del skönmässig prövning i regleringen. Som kritik mot efterlevandes starka arvsrätt hade tagits upp att det gjorde att produktionsmedlen stannade för länge hos den äldre generationen, vilket blev ineffektivt, men enligt Wallin hade det blivit av liten betydelse, och gällde endast jordbruk.³³

Allmänt ansåg Wallin att hela frågan om efterlevande makes skydd skulle beaktas utifrån behovsprincipen. Han identifierade två huvudbehov, hemmet och försörjning. Behoven skulle till en viss övre gräns bedömas enligt familjens standard så att levnadsvillkoren inte försämrades på ett stötande sätt. Det skulle t.ex. innebära att behovsprincipen skulle tillämpas även om giftorättsgemenskap inte rådde mellan makarna, vilket innebar att efterlevande skulle kunna få rätt att nyttja den först avlidnes enskilda egendom som hen behövde för hemmet.³⁴

För att tillfredsställa behovet av bostad skulle det inte krävas att efterlevande hade någon arvsrätt, utan giftorättsandelen skulle täcka det, men försörjningsbehovet kunde däremot kräva någon form av arvsrätt. Men efterlevande makes hela situation skulle beaktas, det vill säga arbete, pension, försäkringar, socialstöd också vidare. Behovsprincipen innebar även att makens behov skulle gå före testamentstagares anspråk.³⁵

Professor Martti Rautiala höll i konferensens debatt med Wallin om utgångspunkten att betoningen inte längre behövde ligga på att barnen skulle få arv för en skjuts i livet utan att det var viktigare att se till efterlevande makes ställning. Han ville även att arvsrätt för makarna skulle införas i Finland, med hänvisning till livsgemenskapen mellan dem som medförde en önskan att trygga andres ekonomiska ställning efter döden.

³³ Wallin, Nordiskt juristmöte 1957 s. 19 f.

³⁴ Wallin, Nordiskt juristmöte 1957 s. 21 och 25.

³⁵ Wallin, Nordiskt juristmöte 1957 s. 28 och 32

Rautiala ansåg att det lättaste sättet att trygga efterlevande ställning vore att ge denne rätt att sitta i orubbat bo, dvs förvalta boet oskiftat utan rätt att testamentera bort egendomen. Ett annat alternativ enligt honom vore att ge makarna möjlighet att med testamente åsidosätta laglotten och ge efterlevande rätt att sitta i oskiftat bo, vilket skulle innebära legalisering av seden av inbördes testamenten. Det skulle samtidigt lösa frågan om att låta efterlevande bo kvar i hemmet. Han ansåg att det även kunde räcka med en rätt för endast testamente om bostad och lösöre för att minska inskränkandet av laglotten. Men i system med testamente fanns risken att ett sådant inte skrivs om makarnas förhållande var dåligt.³⁶

Wallin uttalade även år 1959 i en artikel i SvJT att dåvarande lagstiftning inte var tidsenlig och att rättsuppfattningen krävde att efterlevande make även när det fanns bröstarvingar skulle få större skydd i lagstiftningen än sin giftorätt.³⁷

I SOU 1964:35 uttrycktes att nya samhällliga och ekonomiska förhållanden medfört att reglerna om makars egendomsförhållanden vid äktenskapets upplösning genom makes död hade blivit mindre tillfredsställande. Utredningen ansåg det inte vara godtagbart att äktenskapets förpliktelser sträckte sig till dödsfallet men inte fick längre verkningar än det, då det ansågs vara naturligt att makarna vill trygga den andres försörjning även efter sin död. Ett starkare skydd kunde bestå av rätt till underhållsbidrag från den avlidens kvarlåtenskap eller rätt att sitta i oskiftat bo, eller olika nyttjanderätter. Nordiskt samarbete på området framhävdes också, och att det ansågs vara en fördel för en regel om den kunde åstadkomma större nordisk rättslikhet.³⁸

Kommittén medgav att det fanns visst stöd för att införa rätt för efterlevande att sitta i oskiftat bo, men ifrågasatte ifall de som understödde det också var

³⁶ Nordiskt juristmöte 1957 debatt s. 115 ff.

³⁷ SvJT 1959 s 371 f.

³⁸ SOU 1964:35 s. 5 ff.

insatta i de komplicerade reglerna och omfattande ändringarna i lagstiftningen det hade krävt. Att institutet fungerade bra i de västnordiska länderna berodde enligt kommittén på att det fanns en fast tradition för tillämpningen i dessa länder. I brist på sådan tradition i Sverige kunde systemet med nästan full rådighet för efterlevande medföra utnyttjande av efterlevande maken som inte skulle godtas av de flesta. Kommittén förutspådde även att i framtiden kanske synen på arvsrätten skulle ändras så att efterlevande maken kunde ges företräde framför bröstarvingar på ett radikalare sätt.³⁹

Kommittén föreslog en betydande förbättring när bröstarvingar fanns, nämligen nyttjanderätt till viss eller i undantagsfall hela kvarlåtenskapen. Ifall det inte fanns bröstarvingar förblev efterlevandes arvsrätt som tidigare, med fri förfoganderätt och sekundär arvsrätt för först avlidnes arvingar. En nyhet var att efterlevande skulle få rätt att när som helst, t.ex. pga. omgifte skifta boet med sekundosuccessorerna. Makens arvsrätt föreslogs också få ett skydd mot testamenten. Ifall det fanns bröstarvingar skulle nyttjanderättsreglerna gå före ett testamente, ifall det ej fanns, skulle efterlevande få samma rätt som om bröstarvingar funnits, trots att det fanns ett testamente till förmån för någon annan.⁴⁰

Kommittén ansåg att efterlevandes rättsställning hade förbättrats utomlands i flera länder och att rättsuppfattningen även i Sverige krävde att efterlevande maken tillgodosågs bättre, främst när avlidne lämnat efter sig bröstarvingar, oberoende om de var makarnas gemensamma. De argumenten som tidigare åberopats mot att förbättra efterlevande makes ställning gentemot bröstarvingarna ansågs inte vara lika starka längre, eftersom unga generationer var i en ekonomiskt bättre ställning tack vare studiebidrag och bättre arbets- och lönemöjligheter. Egendom var inte längre nödvändigt för att kunna studera. Samtidigt hade änkans ställning också förbättrats med pensionsreformen 1959, och det fanns inte heller ett lika stort behov för

³⁹ SOU 1964:35 s. 30 f.

⁴⁰ SOU 1964:35 s. 348 f.

underhåll längre. Det löste ändå inte efterlevandes behov av bostad och lösöre, och maken ansågs också ha ett berättigat krav att inte behöva sänka sin levnadsstandard till förmån för bröstarvingarna.⁴¹

För att förbättra efterlevandes ställning hade det enligt kommittén varit tilltalande att införa en rätt att sitta i oskiftat bo, med en ägares rådighet. Det hade också ansetts naturligt i varje fall i städerna, men ansågs inte kunna införas. Utredningen beaktade att inte heller Finland verkade sugen på att införa sådan. Vad gällde ett system med fri förfoganderätt för efterlevande maken, kunde enligt kommittén samma motargument framställas som för oskiftat bo. Utredningen ansåg att enligt allmänna rättsuppfattningen skulle efterlevandes frihet med egendomen gå för långt på bekostnad av bröstarvingarna.⁴²

Kommittén ansåg att det fanns flera argument för att införa arvsrätt för efterlevande maken. I västnorden hade maken förutom rätt att sitta i oskiftat bo rätt till en fjärdedel av kvarlåtenskapen. Kommittén bedömde att när ena maken dog reducerades inte andras behov med hälften, utan med något mindre, till ca 60 % av makarnas totala behov, varför en mindre kvotdel av kvarlåtenskapen hade varit bra. De skälen var ändå inte tillräckligt starka för att införa det som huvudregel, utan efterlevande skulle i första hand få arv som nyttjanderätt. Kommittén kunde dock tänka sig att efterlevande själv skulle kunna välja att ta en andelsrätt av arvet och gå vidare med sitt liv.⁴³

Kommittén föreslog alltså att efterlevande make skulle få nyttjanderätt till hälften av avlidnes kvarlåtenskap. Det hade enligt kommittén fördelen jämfört med fri förfoganderätt eller underhåll att själva kapitalet gick till bröstarvingarna, om än de skulle få vänta på det tills efterlevande avlidit och utstå risken av dålig förvaltning. Det kunde vara bröstarvingarna till godo på längre sikt att kapitalet var bundet till efterlevande maken. Vad gällde

⁴¹ SOU 1964:35 s. 363 f.

⁴² SOU 1964:35 s. 364 f.

⁴³ SOU 1964:35 s. 365.

omfattningen av nyttjanderätten ansåg kommittén att de flesta kvarlåtenskaper var så pass små att efterlevande borde kunna överta dem i sin helhet med nyttjanderätt och det borde göras till huvudregel. Men man ville ändå inte införa en huvudregel som inte skulle ge bröstarvingarna någon del av arvet. Halva kvarlåtenskapen påverkade inte laglotten, som utredningen beskrev som en levande rättstradition som det inte i onödan skulle göras intrång i. Det ansågs bättre att makarna i testamente kunde förordna om större rätt till efterlevande. Kommittén ansåg det ändå godtagbart att begränsa laglotten i fall då efterlevande för sin försörjning hade uppenbart behov för en större andel. Detta motiverades med att det i mindre bon ofta var naturligt att efterlevande maken fick sitta i boet utan intrång av bröstarvingar. Syftet var att efterlevande inte skulle behöva sänka sin levnadsstandard på ett stötande sätt.⁴⁴

Ett alternativ för att begränsa nyttjanderätten var att bestämma att den skulle omfatta hälften av kvarlåtenskapen, dock minst ett visst värde. Detta föreslogs dock ej eftersom det enligt kommittén kunde innebära tvister om värderingen och problem i boutredningen, och dessutom skulle delen bröstarvingarna skulle få utan någon nyttjanderätt ofta vara liten.⁴⁵

Om det inte fanns bröstarvingar skulle efterlevande maken även i fortsättningen ärva hela kvarlåtenskapen med fri förfoganderätt. Den först avlidens arvingar i andra parentelen skulle behålla sin rätt till sekundosuccession, trots att kommittén ansåg regeln onödigt komplicera arvsordningen.⁴⁶

Kommittén ansåg att det krävdes ett skydd mot testamenten för efterlevandes arvsrätt, annars skulle syftet med förslaget inte uppnås. Förslaget behandlade alternativ från andra nordiska länderna, men kom fram till att det till Sverige inte passade med en enkel regel om andelsrätt utan

⁴⁴ SOU 1964:35 s. 371.

⁴⁵ SOU 1964:35 s. 366 ff.

⁴⁶ SOU 1964:35 s. 387 f.

bättre vore med en regel att efterlevandes nyttjanderätt går före testamenten, på samma sätt som den skulle gå före bröstarvinges arv, vilket var naturligt. Företräde skulle gälla förutom om efterlevande hade ens avsevärd förmögenhet eller särskilda skäl fanns att maken skulle ge vika för testamente. Detta skulle tillämpas snävt och knappast någonsin på små eller medelstora bon. Särkullbarns rätt att få ut sitt arv skulle inte påverkas.⁴⁷

I Proposition 1969:24 uttalades att det behövdes en ny utredningen för arvsrätten, men att efterlevande makes ställning måste lösas genast. Remissinstanserna var i stort sett eniga om att efterlevande makes ställning behövde förbättras. Lagrådet hittade ingen anledning till kritik mot förslaget huvudgrunder, det ansågs ha starka skäl.⁴⁸

Departementschefen uttalade att det behövdes en genomgripande revision av äktenskapslagstiftningen och det från andra utgångspunkter än familjerättskommittén hade haft. Dock ansåg han att speciellt vad gällde efterlevande make kunde dennes intressen tillgodoses direkt med mindre förändringar i bodelningsreglerna, utan att rubba hela arvsordningen. Enligt honom var det viktiga för skyddet av efterlevande makes intressen att behålla hemmet intakt när boet inte var av högt värde. Departementschefen konstaterade att efterlevande makes ställning hade förbättrats under de närliggande åren genom andra än familjerättsliga metoder. Andelen av gifta kvinnor som arbetade hade också ökat, från 23 % år 1960 till 37 % år 1969. Således ansåg departementschefen att bodelnings- och arvsreglerna inte längre påverkade efterlevande makes försörjning nämnvärt, men däremot ifall hen skulle få behålla hemmet. Enligt honom talade starka sociala skäl för att förbättra efterlevandes ställning i fall då boet var av begränsad storlek. Det var enligt departementschefen vid mindre bon rimligt att efterlevandes intressen fick företräde framför vuxna barns arv och även minderåriga ifall de var makarnas gemensamma, då de ändå var under efterlevandes underhåll. Särkullbarnen var dock också i behov av underhåll

⁴⁷ SOU 1964:35 s. 405 ff.

⁴⁸ Prop. 1969:124 s. 22, 32 f och 148 f.

som de inte kunde få av efterlevande maken, varför det inte klart kunde offras för efterlevandes rätt till hem.⁴⁹

3.3 Reformen 1988

I direktiven till utredningen som resulterade i SOU 1981:85 och som kallade sig själv för Familjelagssakkunniga, sade departementschefen att kombinationen av gifto- och arvsrätt för efterlevande maken inte var helt självklar. Om man skulle minska giftorättsinstitutets betydelse kunde man slopa bodelningen vid dödsfall och ge efterlevande maken arvsrätt, och därför borde man överväga om bröstarvingarna verkligen måste vara före efterlevande maken i arvsordningen. Efterlevande maken hade normalt varit närmast maken, och hen hade också som äldre större behov av kvarlåtenskapen än de ofta vuxna och arbetande barnen, för vilkas försörjning arvet inte betydde så mycket. I praktiken fick efterlevande maken ofta sitta kvar i oskiftat bo, då bröstarvingarna avstod att ta ut sin arvslott. Enligt departementschefen kunde man ändå inte gå hur långt som helst i förstärkandet av efterlevandes ställning. En kompromiss kunde vara att bygga vidare på basbeloppsregeln som efterlevande make som minimi hade rätt till. Han uttalade också att samhället borde uppmuntra till mer inbördes testamenten.⁵⁰

De familjelagssakkunniga betonade vikten av principen om människors frihet att själv bestämma om sitt personliga och familjeliv och normer för det. Lagstiftaren skulle bara ge lösningar till praktiska problem, och sådana som kunde accepteras av så många som möjligt. Det förelåg bättre förutsättningar för sådant än tidigare, tack var forskning.⁵¹

Statistiken om inbördes testamenten som familjelagssakkunniga hade tillgång till, om än begränsad, visade på behov av efterlevande makes

⁴⁹ Prop. 1969:124 s. 74 ff.

⁵⁰ SOU 1981:85 s. 90 f.

⁵¹ SOU 1981:85 s. 97.

arvsrätt. Speciellt faktumet att makar som genom äktenskapsförord uteslutit giftorätten i 70 % av fallen ändå upprättat testamente till förmån för efterlevande make, tala de för detta enligt sakkunniga. Det ansågs problematiskt med ett system där frågan löstes med testamenten, då makarna kunde glömma eller skjuta upp att skriva sådant, trots att viljan fanns, och talade för att stärka efterlevandes ställning genom lagändring. Det kunde ske på olika sätt, med att ändra på bodelningsregler till förmån för efterlevande, med basbeloppsregeln, eller genom arvsrätt helt eller delvis ge efterlevande make rätt att behålla kvarlåtenskapen. Bara genom det sista sättet kunde efterlevande makes ställning förstärkas väsentligt ansåg de sakkunniga. Men det var problematiskt för bröstarvingar, särskilt för särkullbarn.⁵²

Enligt annan statistik var det i 70 % av fallen mannen som dog först i äktenskapet, alltså handlade det enligt familjelagssakkunniga i de flesta fallen om att stärka efterlevande hustrus ställning. De påpekade att framförallt kvinnans ekonomiska ställning förbättrats på senare åren, då andelen av gifta kvinnor med barn som förvärvsarbetade eller sökte arbete ökat från 33 % år 1965 till 80 % år 1980. Kvinnan var alltså inte längre på samma sätt beroende av någon annan för sin försörjning. Samtidigt hade bröstarvingarnas medelålder stigit i takt med föräldrarnas medellivslängd och deras behov av arv för sin försörjning minskat.⁵³

I fall då bröstarvinge fanns ansåg familjelagssakkunniga det uppenbart att de tidigare argumenten t.ex. om släktens rätt till egendomen och framför allt marken, mot att ge maken arvsrätt framför bröstarvingar hade försvagats. Det ekonomiska värdet av arvet ansågs ha förlorat betydelse, då de sociala förmånerna som samhället erbjöd ökat. Däremot ansågs de personliga aspekterna ha ökat i betydelse. För efterlevande maken var det frågan om att bevara sin livssituation medan det för bröstarvingarna handlade om att få ett ekonomiskt tillskott för att förbättra sin livskvalitet. De sakkunniga

⁵² SOU 1981:85 s. 109.

⁵³ SOU 1981:85 s. 192 f.

påpekade att trots att äktenskapets egendomsordning byggde på att makarna ägde sin egendom det i praktiken sällan skiljdes på all egendom under äktenskapet, så var fallet speciellt med bostad och lösöre. Sådan egendom kunde efterlevande anse som ”sin” egendom, trots att det kanske tillhörde den avlidne, och således kunde det bli problematiskt med att bröstarvingarna fick ut sitt arv direkt, fast de alltså egentligen inte tog något från efterlevandes egendom. De sakkunniga ansåg att det även utan statistiskt stöd gick att påstå att det inte var ovanligt att bröstarvingar just av dessa skäl valde att vänta på sitt arv efter efterlevande makens död.⁵⁴

Att sätta efterlevande make före bröstarvingen i arvsordningen ansåg familjelagssakkunniga inte vara revolutionerande utan en fortsättning på utvecklingen och samhällsförändringarna. Utredningen lyfte fram nordiskt samarbete och rättsenighet inom området som ett särskilt skäl för reformen. De sakkunniga ansåg att skyddet var bättre i Västnorden, där efterlevande hade rätt till en kvotdel av arvet och att sitta kvar i oskiftat bo. Som argument för en viss kvotdel gavs att det var en tekniskt enkel lösning som också löste förhållandet mellan maken och arvingarna. Särkullbarn nämndes som det främsta motargumentet mot efterlevandes förtur. Även vad gällde gemensamma bröstarvingar kunde motargument finnas, det skulle kunna strida mot invanda betraktelsesätt och testamentsvanor som anpassats till det. Folk skulle istället behöva skriva testamenten till förmån för barnen om de ville ha resultat liknande som det var legalt då. Utredningen befarade att testamenten efter en ändring skulle bli felaktiga och svårtolkade och svårtillämpliga då befolkningen inte skulle vara informerade om nya regleringen. Dessutom påpekade familjelagssakkunniga att det inte hade varit rätt att skilja mellan särkullbarn och gemensamma barn så att oskiftat bo skulle kräva samtycke av de förra men medan det skulle finnas tvång mot de senare.⁵⁵

⁵⁴ SOU 1981:85 s. 193 ff.

⁵⁵ SOU 1981:85 s. 195 f.

Således kom utredningen fram till att motargumenten var så pass starka att det inte kunde rekommenderas att ge efterlevande make en ovillkorlig rätt till kvarlåtenskapen. De sakkunniga ansåg att man i Sverige inte kunde kopiera det västnordiska sättet då Sverige saknade traditionen av oskiftat bo. Istället kunde man tänka sig införa en regel om att bröstarvingarna måste kräva arvskifte, och om de inte gjorde det ansågs de ha samtyckt till efterlevandes rätt att sitta i oskiftat bo, med fri förfoganderätt till egendomen och efterarvsrätt för bröstarvingarna. Efterlevande maken skulle även själv kunna påkalla skifte. Oberoende av vem som krävde skifte skulle efterlevande enligt familjelagssakkunniga få en del av kvarlåtenskapen som arv. De föreslog en tredjedel.⁵⁶

Familjelagssakkunniga medgav att detta endast var ett litet avsteg från gällande rätt men kunde ur en psykologisk synpunkt vara betydande då det gav bröstarvingen bördan att kräva arvskifte. En fördel ansågs vara att det inte blev olika rättigheter för gemensamma eller särkullsbarn.⁵⁷

När bröstarvingar saknades föreslog familjelagssakkunniga att efterlevande skulle få rätt att testamentera hela egendomen, att eventuella nya bröstarvingar och make ska få arvsrätt till hela boet, och först ifall ingetdera fallet förelåg skulle först avlidens släktingar få rätt till halva boet. Motiveringar till ändringen var att det ofta berodde på efterlevande maken vad som fanns kvar vid boet vid dennes död, och att hen därför skulle ha rätt att testamentera om det, att systemet liknade det i Danmark, och framförallt att systemet från början inte var ämnat till att skapa garantier om efterarv åt arvingar i andra parentelen, utan endast reglera fördelningen vid efterlevandes död, annars ansåg utredningen att man skulle ha gett dem äganderätt och efterlevande maken nyttjanderätt.⁵⁸

⁵⁶ SOU 1981:85 s. 196.

⁵⁷ SOU 1981:85 s. 197.

⁵⁸ SOU 1981:85 s. 200 f.

De familjelagssakkunniga föreslog att laglottsinstitutet skulle avskaffas och full testationsfrihet införas. Laglotten existerade för att säkra bröstarvingarna arv och försörjning, men samhället hade förändrats så att arvlåtaren ofta var så pass gammal att bröstarvingarna var vuxna i arbetslivet och saknade således behovet på samma sätt som tidigare. Olika sociala förmåner hade också ökat. Laglotten hade mera blivit ett hinder för makar att testamentera åt varandra än ett skydd för bröstarvingar mot testamenten för utomstående. Statistiken om testamenten som visade att de sällan var till förmån för någon utomstående utan oftast till efterlevande maken stödde enligt de sakkunniga detta. Om laglotten hade tagits bort skulle möjligheten att med testamente säkra efterlevandes ekonomiska ställning förbättras ansåg de. Detta skulle enligt familjelagssakkunniga vara ett värdefullt komplement till regeln att sitta i orubbat bo, som laglotten kunde sätta ur spel. En sådan reform skulle inte vara för långtgående för förhållandet mellan efterlevande make och gemensamma bröstarvingar, men möjligen problematisk för särkullbarn då efterlevande maken kunde komma att gynna sina egna barn före dessa, medgav de sakkunniga. Men det skulle kunna motverkas genom testamente om sekundosuccession för särkullbarn.⁵⁹

Två medlemmar av familjelagssakkunniga meddelade sina reservationer till att ge efterlevande make en arvsrätt till en tredjedel även då bröstarvingar fanns. De ansåg det inte önskvärt att frångå den gamla huvudregeln om giftorätt men ingen arvsrätt om det fanns bröstarvingar. De ansåg att det inte stämde överens med ett modernt synsätt om äktenskapet som en förening av två ekonomiskt självständiga parter att öka äktenskapets rättsverkningar med arvsrätt. Efterlevande maken skulle nog få rätt att behålla den gemensamma bostaden, men andra ändringar i arvsordningen fanns det inte anledning att göra. De påpekade att makarna fortsättningsvis kunde göra inbördes testamenten om de ville att den andra skulle få en större del.⁶⁰

⁵⁹ SOU 1981:85 s. 207 ff.

⁶⁰ SOU 1981:85 s. 484.

Tre medlemmar av utredningen inlade reservationer för avskaffandet av laglotten. De hade inget emot att efterlevande make skulle få rätt att behålla boet oskiftat om bröstarvingarna inte krävde skifte, men avskaffandet av laglotten var inte önskvärt. Dissidenterna var rädda för att föräldrarna ifall av testationsfrihet skulle gagna vissa bröstarvingar och göra andra, speciellt särkullbarn, arvlösa. Ökade antalet skilsmässor och nya familjer medförde att föräldrarna kunde tappa kontakten till barn från tidigare förhållanden ansåg de. De menade att trots att alla barnen formellt fick lika ställning skulle det i praktiken innebära att särkullbarn blev uteslutna. De var också oroliga för att släktbandens betydelse i samhället minskades ytterligare, de ansåg att föräldrarna hade ett ansvar att ta hand om barnen ekonomiskt. En annan aspekt som de tog upp var att inget annat nordiskt land hade avskaffat laglotten.⁶¹

I Proposition 1986/87:1 föreslog regeringen att maken vid andra makens död ska ärva denne, med fri förfoganderätt, framför gemensamma bröstarvingar, vilka skulle få rätt till efter arv. Om det vid den efterlevande makens död enbart fanns arvingar till den först avlidne maken skulle dessa ärva hela boet istället för halva som det varit innan.⁶²

Föredragande statsrådet Wickbom uttalade att utgångspunkter för reformen bör vara nordisk likhet, lättförståelighet och jämställdhet mellan kvinnor och män. Det var också viktigt att skydda den ekonomiskt svagare parten. Vad gällde arv skulle samhällsutvecklingen beaktas och att barnen inte för sin försörjning var lika beroende av arv som tidigare.⁶³

Regeringen ansåg tvärt emot de familjelagssakkunniga att reglerna om laglotten skulle behållas. Remissinstanserna var av samma åsikt. Wickbom hade förståelse för utredningens ståndpunkt att laglottens ekonomiska betydelse hade minskat men betonade laglottens uppgift att åstadkomma

⁶¹ SOU 1981:85 s. 486 ff.

⁶² Prop. 1986/87:1 s. 2.

⁶³ Prop. 1986/87:1 s. 39.

rättvisa mellan bröstarvingarna. Han ansåg inte heller att dess avskaffande automatiskt skulle innebära en förbättring för efterlevande make, utan risken för testamenten till utomstående fanns. Störst var oron ändå för särkullbarns ställning. Han tog även upp bristen på nordisk rättslikhet.⁶⁴

Nästan alla remissinstanserna ansåg i likhet med utredningen att efterlevande makes skydd behövde förstärkas, och många av dem godkände förslaget att efterlevande make skulle få sitta i oskiftat bo med rätt till efterarv för bröstarvingarna. Men att efterlevande make skulle få en arvsrätt även när det fanns bröstarvingar fick stor kritik. Enligt statsrådet Wickbom hade arvet i takt med samhällets förändring liten betydelse för bröstarvingarnas försörjning men stor betydelse för efterlevande maken att sitta i orubbat bo och det fanns åtskilliga omständigheter som talade för ett ökat skydd för efterlevande make, vilket endast kunde ske på bröstarvingarnas bekostnad.⁶⁵

Enligt Wickbom skulle det bidra till en enhetligare nordisk lagstiftning om efterlevande make fick rätt att behålla kvarlåtenskapen. Det främsta motargumentet var särkullbarnets ställning, vars intresse det ofta inte var att vänta på att få ut sitt arv. Om de krävde ut sitt arv skulle, enligt utredningens förslag, efterlevande få ärva en tredjedel av kvarlåtenskapen, vilket i praktiken skulle innebära en begräsning av särkullbarnets arvsrätt. Detta motsatte sig såväl Wickbom som flera remissinstanser. Enligt honom skulle bröstarvingarna inte få någon möjlighet att välja mellan att genast få ut sitt arv eller vänta på det tills efterlevande dött. Efterlevande make borde heller inte få en arvsrätt framför bröstarvingarna, den föreslagna tredjedelen skulle ändå inte vara till någon större hjälp eller motverka splittring av boet. Istället, enligt Wickbom, skulle efterlevande makes skydd bli en rätt att överta hela boet orubbat. Detta skulle inte skyddas mot testamenten.⁶⁶

⁶⁴ Prop. 1986/87:1 s. 78 ff.

⁶⁵ Prop. 1986/87:1 s. 81.

⁶⁶ Prop. 1986/87:1 s. 83 ff.

Lagrådet ansåg i sitt uttalande att Wickboms förslag på ett tillfredställande sätt tillgodosåg det rättspolitiska syftet att trygga den efterlevande makens ställning trots att det fanns ett testamente som var denne till skada. Det uppmärksammade att förslaget inte ville inskränka makarnas testationsfrihet, men att hotet det innebar till efterlevande makes ställning motvägdes med den laglottliknande basbeloppsregeln och att efterlevande oberoende av testamente fick välja att behålla hela sitt giftorättsgods. Lagrådet menade att det var en tillräcklig kompromiss mellan de två intressen och ansåg sig inte ha invändningar mot de allmänna grunderna för de föreslagna ändringarna.⁶⁷

Enligt Svea hovrätt var tanken att ge maken rätt att sitta i oskiftat bo tilltalande, men bröstarvingarna borde kunna påkalla skifte ifall efterlevande gifte om sig. Likaså var tanken om efterlevandes arvsrätt tilltalande, men en tredjedel var en för stor andel och begränsning av först avlidens testationsfrihet. Hovrätten föreslog att även efterlevande maken skulle få en laglott, som denne skulle dela på med bröstarvingarna. Det presenterades flera alternativ till den praktiska utformningen av det.⁶⁸

Chefsrådmannen Bjelkengren vid Malmö tingsrätt kritiserade att sakkunnigas förslag med avverkande av laglotten tog ett för stort steg ifrån utvecklingen på arvsrättens område. Utomäktenskapliga barn och adoptivbarn hade nyligen fått arvsrätt, och nu ville de sakkunniga plötsligt helt ta bort laglotten. Han var även orolig för att äldre människor skulle bli utnyttjade att skriva testamenten om laglotsinstitutet inte längre fanns som en slags spärr.⁶⁹

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län konstaterade att mannen oftast dog före kvinnan, alltså skulle ändringarna gynna maken, men ifrågasatte ifall

⁶⁷ Prop. 1986/87:1 s. 347 ff.

⁶⁸ Prop. 1986/87:1 bilaga s 137 ff.

⁶⁹ Prop. 1986/87:1 Bilaga s. 147.

intresset att förstärka kvinnans ställning på 1980-talet var så starkt att det motiverade inskränkandet av barnens laglott.⁷⁰

Uppsala universitet ansåg att förslagen att make skulle få sitta i oskiftat bo eller få arvsrätt även när det fanns bröstarvingar var en intressant möjlighet att förstärka efterlevande makes ställning. Men de tvivlade också på om det faktiskt fanns ett behov för förstärkande av efterlevandes ställning.⁷¹

Bankföreningen ansåg att gällande reglerna redan tillgodosåg efterlevande maken i rimlig utsträckning. Advokatsamfundet föreslog att efterlevande maken skulle få hela kvarlåtenskapen med fri förfoganderätt ända tills hen ingick nytt äktenskap så att bröstarvingar inte skulle ha möjlighet att kräva ut sin lott. Detta eftersom barnens behov av arvet minskat medan efterlevandes ökat, vare sig hen var yngre med små barn eller gammal och oförmögen att splittra egendomen och flytta bostad.⁷²

Både folkpartiets och moderaternas kvinnoförbund var positiva till att stärka efterlevande makes ställning genom rätt att sitta oskiftat bo, men emot att slopa laglotten. Socialdemokratiska kvinnoförbundet ansåg att samhällsutvecklingen gjorde det rimligt att efterlevande makes ställning förstärktes på bröstarvingens bekostnad och godkände förslaget om arvsrätt för denne. Likaså att laglotten avskaffades. Kvinnors vänsterförbund tyckte förslaget var bra, då kvinnor hade en avsevärt svagare position i samhället och arbetsmarknaden, och det var viktigt med efterlevandeskydd. Både Moderaternas och Centerpartiets ungdomsförbund ansåg att laglotten skulle behållas men var positiva till att stärka efterlevandes ställning och rätt att sitta i oskiftat bo.⁷³

⁷⁰ Prop. 1986/87:1 Bilaga s. 148.

⁷¹ Prop. 1986/87:1 Bilaga s. 160 ff.

⁷² Prop. 1986/87:1 Bilaga s. 176.

⁷³ Prop. 1986/87:1 Bilaga s. 176 och 188 ff.

3.4 Efter 1988

Ärvidabalksutredningen (SOU 1998:110) hade som främsta uppgift att utvärdera 1988 års reform och undersöka om den slagit igenom i praktiken och om det fanns behov för ändringar. Rättsutvecklingen efter reformen 1988 har varit mycket begränsad, både gällande ändringar i lagstiftning eller praxis.⁷⁴

Utredningen ansåg att 1988 års ändringar stod väl i överensstämmelse med allmänhetens rättsuppfattning och hade fått önskat genomslag. I utredningens undersökning bland personer och organisationer med nära anknytning till området var övervägande delen av svaren att reglerna stod i överensstämmelse med allmänhetens uppfattning. Att maken ärver framför gemensamma barn var bra och allmänt accepterat och motsvarade vad makarna önskar, alltså behöver de ej upprätta inbördes testamenten längre. Att de ofta vuxna och ekonomiskt självständiga barnen får vänta på sitt arv ansågs naturligt. Utredningen ansåg att undersökningen visade att det inte fanns skäl att omvärdera 1988 års reforms huvudregel eller makens styrka ställning.⁷⁵

Utredningen ansåg att 1988 års reform till största delen var ett svar på makarnas inbördes testamente med sekundosuccessionsförordnanden för att uppskjuta bröstarvingarnas arv till förmån för den efterlevande maken. Enligt utredningen var det fint att försöka upphöja till lag vad som genom rättshandlingar kan åstadkommas av dem som har kunskaper eller resurser men respekten för rättshandlingar mellan jämställda makar och för den enskilde arvlåtarens rätt att också på eventuella arvingars bekostnad förfoga över sin egendom borde vara en bärande princip vid utformningen av arvsreglerna.⁷⁶

⁷⁴ SOU 1998:110 s. 67 och Singer 2013:1 s. 121 f. och s. 127.

⁷⁵ SOU 1998:110 s. 89 ff.

⁷⁶ SOU 1998:110 s 72

4 Finland

4.1 Äktenskapslagen 1930

Lagberedningens betänkande angående grunderna för ordnandet af makars rättsförhållanden 1913 tog också upp frågan om maken borde i någon utsträckning få arvsrätt.⁷⁷ I lagberedningen rådde delade meningar men majoriteten av medlemmarna var emot införande av arvsrätt. Enligt beredningen kunde arvsrätt vara motiverat ifall makarna hade ett system med egendomsskillnad och ena maken hade egendom men andra ingen, och således riskerade att vid den förstes död bli utan någon egendom. Men i situationer då egendomsgemenskap förelegat mellan makarna ansågs det inte finnas behov för arvsrätt då efterlevande tack vare sin giftorätt fick behålla halva boet. Ifall arvsrätt skulle införas skulle det måsta införas generellt till alla egendomssystem, vilket inte var önskvärt. Det största hindret för införande av arvsrätt enligt beredningen var dock arvejordens särställning, som först borde upphävas. År 1913 gällde enligt beredningen föräldrade förbud mot borttestamenterande av arvejord på landet, vars syfte var att bevara jorden hos släkten. Så länge dessa regler fanns kvar ansåg beredningen det omöjligt att ge maken arvsrätt till andra makens jord, och därför måste en reform vänta tills de reglerna ändrats.⁷⁸

En medlem i lagberedningen hade en avvikande åsikt och ansåg att makens arvsrätt hade stått i överensstämmelse med den allmänna utvecklingen. Släkten hade tappat i betydelse medan familjen blivit viktigare, samtidigt som arvsrätten i stort förändrats mera mot arvlåtarens fria vilja, och en arvlåtare skulle hellre se att hens arv går till en person som stått denne nära och med vem hen upplevt samhörighet och inte avlägsen släkting. Dissidenten ansåg också att arvejordens särställning inte var något riktigt hinder, utan problemet kunde lösas t.ex. med att låta det stå utanför

⁷⁷ Lagberedningens betänkande 1913 s. 16 och 19.

⁷⁸ Lagberedningens betänkande 1913 s. 75 f.

arvsrätten. Vidare borde Finland följa flera andra länders exempel och införa arvsrätt för make.⁷⁹

I Lagberedningens förslag om makars rättsförhållanden 1920 infördes arvsrätt åt maken på liknande sätt som i Sverige samma år. Beredningen ansåg också att Sveriges förslag om makars arvsrätt överensstämde med det finska rättsmedvetandets uppfattning om makars ställning i förhållande till andra släktingar, och därför skulle frågan lösas i enlighet med det svenska förslaget. Om det alltså vid ena makens död fanns bröstarvingar ärvde efterlevande maken hälften av kvarlåtenskapen, medan om det fanns släktingar i andra parentelen ärvde efterlevande maken hela kvarlåtenskapen. Beredningen ansåg att det var sällsynt men möjligt att en make blev utan egendom efter andras död ifall de genom ett äktenskapsförord endast hade enskild egendom. I princip skulle sådant inte ske, då förorden ju krävde bådats samtycke. Men det ansågs ändå bättre med ett lagstadgat skydd i form av arvsrätt. Dessutom åberopades utvecklingen av det allmänna rättsmedvetandet och släktens mindre betydelse. Att efterlevande endast genom sin giftorätt skulle tvingas livnära sig på en del av kvarlåtenskapen medan avlägsnare släktingar skulle komma att få resten av kvarlåtenskapen ansågs inte rimligt. Att makens intressen nu ansågs vinna över släktingars gällde även arvejorden, som beredningen 1913 sett som ett hinder för införandet av arvsrätt. Men 1920 hade giftorätten i stort ändrats så beredningen ansåg det inte stå i vägen för en reform.⁸⁰

Finska kvinnoförbundet krävde i ett uttalande år 1916 att arvsrätt för makar skulle införas på samma sätt som i andra europeiska länder. Efterlevande skulle ärva med full äganderätt vid sidan av bröstarvingar och före andra släktingar. Som argument angavs att makar stod närmare varandra än släktingar, och att en hustru efter ett barnlöst äktenskap inte ska vara tvingad att lämna sitt hem om mannen fått hemmet så som arvejord. Enligt

⁷⁹ Lagberedningens betänkande 1913 s. 78.

⁸⁰ Lagberedningens förslag 1920 s. 62 f.

förbundet upplevdes det av kvinnor vara en bitter oförrätt, och ansågs även av allmänheten som sådan.⁸¹

Forskaren Kustavi Kaila kommenterade i tidskriften *Lakimies* ("Juristen") 1920 att efterlevande maken äntligen getts arvsrätt, något som var vanligt i "kulturländerna", och som den allmänna rättsuppfattningen i Finland skulle välkomna.⁸²

Domaren Arthur von Weissenberg skrev i finländska advokatförbundets tidskrift *Defensor Legis* att han inte hade något emot att maken skulle få ärva hälften med andra parentelen, men kritiserade att inte ärvde både fast och lös egendom. Om man en gång skulle ärva så borde man ärva allt och inte göra skillnad mellan egendomstyp, förutom om något var undantaget med äktenskapsförord. Han ansåg det orättvist att efterlevande kunde mista t.ex. en gård medan arvingar från annan ort skulle få den i stället.⁸³

Högsta Domstolen uttalade i propositionen om nya giftermålsbalken 1927:40 att tanken att efterlevande maken skulle ärva tillsammans med föräldrarna, syskonen och deras avkomlingar i allmänhet var rättvis. Däremot var det tvivelaktigt om den kunde stadgas som lag. HD ansåg det problematiskt då den först avlidne var den rikare och hela eller en del av dennes egendomen skulle gå över till efterlevandes släkt. HD tog upp arvejordsinstitutet och hänvisade till Sverige där det inte längre fanns. I övrigt ansåg HD att makes arvsrätt borde tas upp i kommande revision av arvsrätten och inte vid detta tillfälle. Arvsrätt skulle införas endast ifall att reformen av GB ansågs behöva kompletteras med arvsrätt för make. Detta ansåg HD inte vara fallet, arvsrätten skulle främst behövas i fall då makarna redan frivilligt gjort ett äktenskapsförord om egendomen. Således ansåg HD att förslaget om makes arvsrätt borde förfalla.⁸⁴

⁸¹ Utlåtande med anledning av Lagberedningens betänkande angående grunderna för ordnandet av makars rättsförhållanden, finska kvinnoförbundet 1916. s. 20 f. och 24.

⁸² *Lakimies* 1920 s. 146.

⁸³ *Defensor Legis* 1924 s. 57.

⁸⁴ Prop. 1927:40 s. 76 f.

R.A Wrede skrev i Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland (JFT) att i och med nya äktenskapslagen togs det ett stort steg framåt och Finland rycktes upp till Skandinavians nivå. Han ansåg det orimligt ifall det inte fanns bröstarvingar och maken, kanske i fattigt bo, måste avstå hela först avlidnes kvarlåtenskap till dess släktingar. Det var orättvist i situationer då först avlidne endast hade avlägsnare släktingar och förmögenheten till största delen tillhört den efterlevande maken.⁸⁵

Lagberedningen uttalade i sitt förslag till revision av lagstiftningen om arv och testamente 1935:2 att de svenska lands- och landskapslagarna, syntes via 1734 års lag i lagstiftningen ännu på 1930-talet. Arvsrätten hade byggts upp med en tanke om gemenskap som förenade släkten och att man därför vill trygga även följande generationers ekonomiska och sociala ställning. Beredningen ansåg att denna gemenskap höll på att förlora betydelse, samtidigt som samhällets ställning och den offentliga rätten ökade i vikt. T.ex. att kvinnan fick arvsrätt motsvarande mannens eller att arvejorden gjorts till en del av giftorätten var tecken på detta.⁸⁶

Enligt beredningen innebar äktenskapets livsgemenskap att det var naturligt att efterlevande make på ett eller annat sätt får njuta av boets egendom och en säkerhet under sin resterande livstid. I system med egendomsgemenskap verkställs det genom boets skifte och att maken fick sin andel, medan det i system med separat egendom oftast innebar en arvsrätt för efterlevande. Det hade dock blivit vanligare med att arvsrätt infördes även i system med egendomsgemenskap.⁸⁷

Lagberedningen lyfte fram att om släktingars arvsrätt motiveras med social och ekonomisk gemenskap, och speciellt nära släktingar, var de samma argumenten ännu starkare för förhållandet mellan makarna, jämfört med släktingar. Makens arvsrätt hade enligt beredningen stöd i det allmänna

⁸⁵ JFT 1930 s. 73 och 84.

⁸⁶ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 44 f.

⁸⁷ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 50 f.

rättsmedvetandet och ett tecken på det var, så som i Sverige, en stor mängd inbördes testamenten mellan makarna, som hade som funktion att trygga efterlevandes ekonomi mer än lagstiftningen gjorde det. Ett annat argument för att införa arvsrätt, och varför det ansågs vara en viktig uppgift för revisionen, var att det skulle underlätta praktiska olägenheter som präglade dåvarande systemet. Ett skifte av boet, och att halva kvarlåtenskapen direkt skulle gå till först avlidnes arvingar, som inte var bröstarvingar, kunde leda till ekonomiska problem för efterlevande maken. Men ifall efterlevande hade arvsrätt blir skiftet inte problematiskt, då hen efter giftorätten även fick andra delen av kvarlåtenskapen.⁸⁸

1920 ansågs det som ett hinder att ärvd jord var utanför giftorätten. På 1930-talet hade det ändrats, och all fast egendom ingick i giftorätten. Det medförde ett motsatt problem, nämligen att maken inte ärvde först avlidne maken. Som exempel på detta tog beredningen en situation då en barnlös hustru till en jordägare på landet dog och hennes arvingar, genom hennes giftorätt, har rätt till halva jorden, ifall det inte fanns testamente eller äktenskapsförord. Det hade inneburit en väldigt svår ekonomisk situation för efterlevande mannen, som skulle bli tvungen att överlämna halva jorden och egendomen, som han till största delen oftast förvärvat. Det skulle enligt beredningen inte överensstämma med lantbefolkningens livsintressen och rättsuppfattning. Beredningen ansåg att det inte kunde förutsättas att sådana problem skulle skötas med förord eller testamenten, utan det krävde lagstiftning. Även i fall då det fanns bröstarvingar skulle hänsyn främst tas till efterlevande maken, men ändå inte så att bröstarvingarna helt skulle gå miste om arv. Beredningen var rädd att det inte skulle godkännas av den allmänna rättsuppfattningen.⁸⁹

Ett alternativ var att efterlevande maken skulle få nyttjanderätt under sin livstid till den del av egendomen som borde gå till först avlidnes arvingar. Motargument för ett sådant system var enligt beredningen att det förutsatte

⁸⁸ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 55.

⁸⁹ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 61 f.

ett arvskifte för att bestämma vilken egendom det skulle gälla, invecklade regler kring förfoganderätten och eventuella missbruk, samt bråk som det kunde medföra i familjen. Beredningen lyfte även fram en nationalekonomisk synvinkel enligt vilken det skulle vara negativt med egendom under delad rådighet.⁹⁰

Ett annat alternativ var det svenska systemet, alltså arvsrätt med full äganderätt för efterlevande make ifall inga bröstarvingar fanns, och med sekundosuccession för den först avlidnes arvingar i andra arvsklassen. Beredningen ansåg att systemet var rimligt särskilt då egendomen främst kommit till boet från efterlevande maken. Då skulle ekonomin inte försvagas pga. arvskifte och efterlevande skulle inte ta över först avlidnes kvarlåtenskap till sin släkt vid sin död heller. I situationer då största delen av boets egendom kommit från den först avlidne, var det mindre tilltalande för dennes arvingar, då de fick vänta på att få sitt arv tills efterlevande dött, om de själva lever länge. Men här skulle det enligt beredningen beaktas att makarnas förhållande var mycket närmare än släktingarnas och först avlidnes. En annan aspekt var att efterlevande ofta genom sparsam förvaltning av boets tillgångar bidragit till upprätthållande och förkovran. Att införa skilda bestämmelser beroende på vem som infört mer egendom till boet ansågs inte heller möjligt. Beredningen kom fram till att detta svenska system var det bättre och föreslog det.⁹¹

I fall då bröstarvingar fanns, skulle enligt beredningen giftorätt utan arvsrätt inte vara lika problematisk för efterlevande make, eftersom efterlevande i form av förmyndare över omyndiga barnen förvaltade deras egendom vid sidan av sin halva av boet hen fått som giftorätt. Och också när barnen blivit myndiga ansågs hen stå i nära förhållande till dem. Men även i dessa fall var det ofta bättre för efterlevande ju senare arvskiftet sker och boet kan förvaltas som en förmögenhetsmassa. Den allmänna rättsuppfattningen skulle dock inte gilla ifall efterlevande make, som redan fick sin halva som

⁹⁰ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 61 f.

⁹¹ Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 62 f.

giftorätt, skulle få arvsrätt vid sidan, och på bekostnad, av bröstarvingarna för att undvika detta skifte. En rätt för efterlevande att sitta i oskiftat bo tillsammans med barnen var inte heller möjlig, konstaterade beredningen utan desto vidare motivering. Däremot kunde så i praktiken ske tills barnen blev myndiga, och längre ifall de samtyckte.⁹²

Docent Y.J Hakulinen kritiserade i sin artikel i DL systemet att först avlidne makes arvingar kunde få rätt till halva efterlevande makes egendom, speciellt i fall då efterlevande ägde jordbruksfastigheter som var viktiga för näringsverksamhet. Efterlevande maken blev "bestraffad" för sin makes död genom att tvingas avstå egendom åt dennes arvingar, även avlägsna, som inte haft något med makarnas egendom, eller äktenskapet, att göra. Att beredningen som en lösning på detta föreslog makes arvsrätt ansåg han problematiskt i fall man ville undvika att efterlevande makes egendom förflyttades till först avlidnes arvingar.⁹³

I ett föredragande för Magistraternas och rådstuvurätternas föreningsmöte som publicerades i DL skrev B.C Carlson att det kändes som en naturlig följd med tanke på ändringarna i äktenskapsrätten att maken fick arvsrätt. Det innebar enligt honom en ökad förmån för efterlevande maken jämfört med läget innan 1930. Men han ansåg att det orättvist och ensidigt mycket betonade efterlevande makes intressen. Carlson menade att många av makarna som gjorde inbördes testamente var barnlösa och äldre utan egna föräldrar vid liv, varför det inte var lyckat att upphöja det till lag. Han ansåg att föräldrarna dels förtjänade ärva sina barn som de lagt tid på att uppfostra, dels att barnen säkert ville att föräldrarna skulle ärva dem. Han menade även att makarna lättare skrev testamenten som utslöt föräldrar, eftersom det var känsligare att göra testamenten som utslöt andra maken man bodde tillsammans med, varför föräldrarna istället borde ha lagstadgad arvsrätt. Det var inte enligt lagens anda att barnens förpliktelser mot föräldrarna lämnades utan uppmärksamhet så som föreslagits. Carlson ansåg att en

⁹² Lagberedningens betänkande 1935:2 s. 65.

⁹³ DL 1935 s 280 ff.

barnlös makes föräldrar borde ärva minst hälften tillsammans med efterlevande maken. Föreningen godkände senare den ståndpunkten.⁹⁴

Vilho Ebeling beskrev i Lakimies införandet av makens arvsrätt som en ändring med vidsträckt betydelse. Han ansåg att makarnas ekonomiska och sociala gemenskap var tydligare än den mellan först avlidne och släktingar, som fortfarande skulle ha arvsrätt enligt förslaget, vilket enligt honom berodde endast på historiska skäl, som också hade hindrat makens arvsrätt tills dess framför ännu avlägsnare släktingar.⁹⁵

Förvaltningsrådet Filip Grönvall ansåg i JFT att makes arvsrätt var av stor betydelse, och hade stöd i allmänna rättsmedvetandet i form av inbördes testamenten. Att inte behöva skifta boet efter först avlidne om arvingarna var andra än bröstarvingar, då efterlevandes ekonomi kunde rubbas starkt, ansåg han var en bra sak. Grönvall ansåg att inga regler om efterlevande makes rätt att sitta i oskiftat bo med bröstarvingar behövde införas. Det fanns redan möjlighet att med uppskov av skiftet eller avtal om sammanlevnad i oskiftat bo behålla dödsboets egendom tillsammans, vilket enligt erfarenhet var tillräckligt för att uppfylla makens och arvingarnas intressen.⁹⁶

I Lagberedningens betänkande 1936:2 svarade lagberedningen på remissyttranden om förslaget 1935:2. Åbo hovrätt förslög en nyttjanderätt istället för äganderätt av kvarlåtenskapen för efterlevande maken, vilket enligt beredningen skulle kräva att kvarlåtenskapen skiftades, vilket skulle innebära praktiska svårigheter, t.ex. i lägenheter i städer, där fastigheter inte kunde delas på samma sätt jord på landet. Det hade också inneburit en fara för tredje man, då det för denne skulle bli rentav omöjligt att veta vad som efterlevande make äger och vad hen endast nyttjar. Hovrättens förslag skulle enligt beredningen inte heller underlätta efterlevande makens ställning

⁹⁴ DL 1935 s. 370, 374 f och 383.

⁹⁵ Lakimies 1935 s. 212 f.

⁹⁶ JFT 1936 s. 48 ff och 59 f.

gentemot först avlidnes släktingars kontroll, utan tvärtom, då hen med endast nyttjanderätt var skyldig att mer beakta deras rätt. Därför ansåg beredningen att hovrättens förslag inte kunde förordas.⁹⁷

Viborgs hovrättsansåg att efterlevande maken aldrig skulle behöva upplåta sitt bo till arvsifte och att endast först avlidnes föräldrar, syskon och deras avkomlingar skulle ha rätt till sekundosuccession så som i Sverige. Denna åsikt ansåg beredningen kunna förorda delvis, i form av att begränsa sekundosuccessionsrätten till föräldrar syskon och deras barn. På så vis skulle arvet inte lika ofta ens komma på fråga, och inte bli lika splittrat. En lösning kunde enligt beredningen vara ett alternativ version av giftorätten, nämligen att den skulle gälla endast till förmån för maken, och inte kunna åberopas av dennes arvingar, som nu var fallet, då arvingarna hade rätt till samma som avlidne maken.⁹⁸

Beredningen kunde inte förorda försäkringsjuristernas förslag om att först avlidnes föräldrar borde få arvsrätt tillsammans med maken. Det skulle innebära för stora olägenheter för efterlevande, då kvarlåtenskapen skulle måsta delas, speciellt ifall det gällde fast egendom eller mindre bohag. Å andra sidan kunde det vara dåligt för först avlidnes föräldrar, i fall de var i behov av understöd och det kunna anses att barnen borde ge sådant åt sina föräldrar. Som kompromiss föreslog beredningen att de skulle få en rätt till ett skäligt underhåll, i fall efterlevande var i en god ekonomisk ställning.⁹⁹

Professor Erik af Hällström skrev i JFT att efter att Sverige moderniserat arvsrätten och gett make arvsrätt var Finland kanske det enda landet som arvsrättsligt beaktade makarna som "alldeles främmande individer", då giftorätten kunde förbises med ett äktenskapsförord och efterlevande således bli utan medel, om hen inte hade egen egendom. Enligt honom var det den germanska tanken om släkt som hindrade makarnas arvsrätt. Makarna hörde

⁹⁷ Lagberedningens betänkande 1936:2. s. 4

⁹⁸ Lagberedningens betänkande 1936:2 s. 5 f.

⁹⁹ Lagberedningens betänkande 1936:2 s. 7.

inte till varandras släkt, och egendomarna skulle inte flyttas mellan släkterna. Men på 1930-talet hade tankar om bl.a. solidaritet uppstått, och maken skulle få arvsrätt bland andra släktingar. Den nya äktenskapslagen ställde makarna lika nära varandra som föräldrar och barn, då makarna i samråd skulle verka för familjens bästa, alltså borde det enligt af Hällström återspeglas i arvsrätten. Han välkomnade förslaget om införandet av arvsrätten, men tvekade om det var ett steg för långt att ge efterlevande make företräde framför avlidnes föräldrar, vilket i tillfälliga lagen i Sverige inte var fallet, men konstaterade att andra arvsklassens släktingar måste träda tillbaka.¹⁰⁰

I Juridiska föreningens förhandlingar år 1936 understödde centralavdelningens medlemmar förslaget om makars arvsrätt, men var oeniga huruvida arvingar i andra arvsklassen skulle få rätt till sekundosuccession eller ärva tillsammans med maken. Det ansågs problematiskt att arvingarna kunde påverka efterlevandes ekonomi till en del, men det var en fråga av mindre betydelse, och det viktiga var att få arvsrätt åt maken.¹⁰¹

I föreningens avdelning i Åbo ansåg vicehäradshövdingen Jarl Larsson Renwall, som själv i texten benämnde sig som nationalsocialist, att efterlevande make borde få arvsrätt framför bröstarvingar oberoende om hen hade giftorätt eller den uteslutits med förord. Han förespråkade att egendomen skulle förbli i status quo. Hans argument var att äktenskapet var "folkgemenskapskänslans solidaste grund" och därför kunde egendomen som tillhört makarnas gemensamma bo inte utan tvingande skäl bli skiftat. Ett annat argument var att det inte var bra för "nationens väl och folkgemenskapskänslan upprätthållande" att en ålderstigen efterlevande make som inte längre kunde arbeta kunde bli tvingad att flytta från hemmet eller bli av med stor del av egendomen till förmån för arbetsföra barnen. Arvejorden skulle däremot inte ingå i arvsrätten. Hovrättsrådet Edvard

¹⁰⁰ JFT 1936 s. 305 ff.

¹⁰¹ JFT 1936 s. 439 f.

Hällfors ansåg att bröstarvingarna borde ärva hälften och efterlevande maken andra hälften. Detta eftersom familjegemenskapen var den viktigaste enheten och till den tillhörde endast föräldrar och barn.¹⁰²

Lagberedningen inledde förslaget till proposition angående lag om arv år 1938 med att konstatera att det inte var tillfredställande att en make som kanske ägt hela eller en stor del av egendomen vid skifte tvingas avstå t.om. hälften av sin egendom till den dödes arvingar. Om efterlevande maken dessutom var jordbrukare eller affärsman och pga. hustruns död tvingades avstå en stor del av grunden för sin verksamhet ansågs det utgöra en allvarlig olägenhet. Det var också inkonsekvent i förhållande till äktenskapslagstiftningens egendomssystem, som innebar att makarna ägde sin egna egendom men vid skillnad hade giftorätt, alltså vore det logiskt att arvsrätten för efterlevande maken inte omfattade mer än vad den avlidne ägde vid döden, och att egendomen alltså inte borde utjämnas mellan efterlevande och dödsboet. Därför föreslog beredningen att efterlevande skulle få behålla sin egendom oinskränkt vid ena makens död. Det motiverades med att det skulle vara nationalekonomiskt betydande att inte rubba bestående ekonomiska förhållanden. Men det kunde även uppnås med att ge efterlevande maken arvsrätt. Efterlevandes arvsrätt kunde motiveras med samma sociala och ekonomiska gemenskap som mellan andra arvingar och arvlåtare. Det allmänna rättsmedvetandet åberopades också som stöd, och seden att upprätta inbördes testamenten mellan makarna.¹⁰³

Efter kritiken från remissinstanser kom beredningen med ett kompromissförslag vad gällde först avlidnes föräldrars arvsrätt. Efterlevande maken skulle kunna bli skyldig att åt avlidens föräldrar betala underhåll efter en skälighetsprövning. Detta skulle gälla endast om efterlevande inte behövde arvet för sitt egna skäliga underhåll eller för att uppfylla en underhållsplikt och om avlidnes föräldrar var i behov av bidrag

¹⁰² JFT 1936 s. 443 ff.

¹⁰³ Lagberedningens betänkande 1938:5 s. 3 f.

för sin utkomst. Annars ändrades förslaget inte märkvärt vad gällde efterlevande make från 1935.¹⁰⁴

HD ansåg i sitt uttalande år 1941 att beviljandet av arvsrätt åt efterlevande make var väl motiverat i förslaget. Att denne skulle ärva om det inte fanns gemensamma bröstarvingar ansågs motsvara den allmänna rättsuppfattningen, och sakenligt att efterlevande maken inte skulle få sämre ställning än arvingar i andra parentelen. Samtidigt måste man enligt HD beakta samhällspolitiska aspekter om att hålla jordbruksfastigheter hos släkten, speciellt då giftorätten gick till även ärvda fastigheter då. Nyttjanderätt hade varit ett tänkbart system, men hade krävt komplicerad och detaljerad reglering och kunnat orsaka svåra förhållanden mellan arvingarna och efterlevande. HD ansåg att ungefär samma kritik kunde lyftas mot den svenska modellen, med tanke på sekundosuccessorernas rätt och förhållande till maken. HD föreslog att efterlevande och först avlidens arvingar i andra arvsklassen skulle dela på kvarlåtenskapen, som i 1920 års förslag.¹⁰⁵

4.2 Ärvdabalken 1965

I debattdelen av nordiska juristmötet 1954 förespråkade advokaten Helvi Sipilä att införa den svenska modellen att ge efterlevande maken förfoganderätt om det inte fanns bröstarvingar. Hon ansåg att dåvarande lag om likadelning inte gav tillräckligt skydd för efterlevande maken i Finland. Lagstiftningsrådet jur. dr Markku Helin från Finland kommenterade att olikheterna i nordisk familjerättslig lagstiftning sällan berodde på olika värderingar, utan på nationella lösningar och olika faser av den sociala utvecklingen i samhällen.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Lagberedningens betänkande 1938:5 s. 57.

¹⁰⁵ Högsta Domstolens utlåtande om förslaget till ärvdabalken s. 4 ff.

¹⁰⁶ Debatten nordiskt juristmöte 1954 s. 150 f, 197 f och 202.

I Förslag till regeringens proposition till riksdagen angående revision av lagstiftningen om arv 1959 hade regeringen betonat att Sveriges relativt nya stadganden från 1928 och ärvdabalken 1958, gällande arvsrätten skulle ägnas särskilt beaktande, inte bara för att det kunde vara värdefull praktisk erfarenhet från ett nära grannland, utan också för att Finland hade tagit det som ett mål att sträva till största möjliga rättsliga enhetlighet i Norden. Därför uttalade beredningen att förslaget till stor del överensstämde med Sveriges förslag från 1958.¹⁰⁷

Vad gällde makes arvsrätt uttrycktes bekanta grunder för det, nämligen makarnas livsgemenskap och närmare förhållande jämfört med andra arvingar, tryggande av efterlevandes ekonomi och seden av inbördes testamenten, samt risken att make, med ett äktenskapsförord som utesluter giftorätt, kunde gå medellös efter den andres död. Beredningen ansåg att maken inte borde ärva ifall det fanns bröstarvingar, men inte heller ge vika för föräldrar och andra arvingar som inte stått den avlidne lika nära. Så som tidigare, framhövdes socialpolitiska skäl för att ärvd egendom, speciellt jordbruksfastigheter, inte skulle flyttas från en släkt till annan. Därför kunde beredningen tänka sig att efterlevande endast skulle få nyttjanderätt till kvarlåtenskapen. Men ett sådant system skulle leda till komplicerad reglering av efterlevandes ställning och bidra till bråk med sekundosuccessorerna. Här tog beredningen i beaktande svenska erfarenheter, från de trettio åren som maken haft arvsrätt, enligt vilka det inte vållat problem. Slutligen valde beredningen att följa det svenska systemet, där maken alltså fick ärva med äganderätt medan den först avlidens arvingar fick rätt till sekundosuccession. Precis som i Sverige skulle maken inte få laglott.¹⁰⁸

Arvslagskommissionen år 1962 och Regeringens proposition förslag till revision av lagstiftningen om arv 1964:6 tillförde inga nyheter varken vad gällde reglerna eller motiven. Sveriges betydelse på området betonades, då

¹⁰⁷ Lagberedningens betänkande 1959:4 s. 3 f.

¹⁰⁸ Lagberedningens betänkande 1959:4 s. 4 f.

lagstiftningen baserades på samma historiska grund och då Sverige haft positiva praktiska erfarenheter. Det nordiska samarbetet och rättsenighet nämndes igen. Likaså makarnas starka livsgemenskap, tryggheten av efterlevande makes ekonomiska ställning och inbördes testamenten. Bröstarvingarnas laglott skulle hållas intakt, men efterlevande skulle ärva före andra arvsklassen, som skulle få subsidiär arvsrätt. Lantbruksfastighet skulle, av socialpolitiska skäl, stanna hos släkten.¹⁰⁹

Arvslagsutskottet, som riksdagen tillsatt, uttalade i sitt betänkande att arvsrätten var den mest föråldrade delen av privaträtten, som återspeglade delvis medeltida uppfattningar, och efterlevande makes arvsrätt ett av största missförhållandena. I allmänhet ansåg utskottet att förslaget var sakenligt. Utskottet betonade att man opartiskt skulle beakta både efterlevande makes och bröstarvingars intressen vid avgörande om arvsrätt. Det var bra att efterlevande maken inte fick laglott, makarna kunde därför sköta problemet med t.ex. jordbruksfastighet med testamenten. Utskottet ansåg att förslaget motsvarade den rådande rättsuppfattningen och var socialt godtagbart.¹¹⁰

Hakulinen kritiserade i en artikel i DL 1963/64 förslaget om bristen på uppmärksamhet i att ordna efterlevande makes och barnens möjlighet att bo i oskiftat bo. Han ansåg att det var en viktig fråga och att det krävdes lagreglering om det, annars skulle det leda till ett otillfredsställande läge som krävde att makarna förordnade om det i inbördes testamenten, vilka inte alltid blev gjorda. Han ansåg att efterlevande make borde ha rätt att skjuta upp skiftet av boet ifall det annars skulle innebära en väsentlig fara eller olägenhet för egendomens förvaltning som det är ämnat att användas till, och om det finns garantier om att egendomen inte blir bortskaffad. En domstol skulle kunna bestämma om ett sådant uppskov. I övrigt ansåg han att man i Finland inte för mycket borde titta på svenskt exempel, speciellt då

¹⁰⁹ Prop. 1964:6 s.1 f och Arvskommissionens betänkande 1962:7 s. 5 f.

¹¹⁰ Prop. 1964:6 s. 37 (arvslagsutskottets betänkande nr 1 s.1 ff.)

det diskuterades om reformer där med, utan vid arvsrätt skulle det egna landets behov och rättsuppfattning vara i förgrunden.¹¹¹

4.3 Reformen 1983

1974 års arvsrättskommitténs direktiv från regeringen sade att speciell uppmärksamhet skulle ges efterlevande makes rättsliga ställning och skulle sikta på att säkra efterlevande maken en skälig försörjning. Kommittén ansåg att värderingarna och uppfattningen bakom arvsrätten hade skiftat från blodsband och släkt till social och ekonomisk gemenskap, vilket efterlevande makes arvsrätt var ett symptom utav. Maken kunde ställas framför alla släktingar förutom barnen i arvsordningen.¹¹²

Kommitténs utkast till förslag om makes arvsrätt grundade sig på två motsatta principer. Å ena sidan ville man säkerställa efterlevande makes rätt till kvarlåtenskapen under sin livstid, å andra sidan ville man försäkra sig av att den först avlidens släktingars arv inte riskeras oproportionerligt. Därför präglades förslaget, enligt kommittén, mycket av hänsyn till släktintressen. Modell för gällande lagstiftningen hade tagits från praxisen av inbördes testamenten mellan makarna. Dessa testamenten hade ofta bestämmelser om hur kvarlåtenskapen skulle fördelas vid efterlevande makes död mellan makarnas släktingar. Därför skulle maken enligt 3 kap. ärvdabalken ärva hela kvarlåtenskapen men med vissa begränsningar till äganderätten, så att egendomen proportionerligt enligt egendomsandelarna vid först avlidens död kunde fördelas mellan makarnas arvingar när efterlevande dog. Efterlevande maken skulle inte få testamentera egendom som inte tillhörde dennes andel.¹¹³

Kommittén lyfte upp två framstående brister i efterlevande makes rättsskydd. För det första saknades skydd mot bröstarvingars laglottskrav.

¹¹¹ DL 1963/44 s 405 ff.

¹¹² Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 41 f och 71 f.

¹¹³ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 111 f.

De kunde, oberoende av om de objektivt sett hade behov för det, kräva att få sin laglott från boet, vilket orsakade att boet splittrades eller egendom måste säljas. När kvarlåtenskapen var mindre innebar detta ett stort hot mot efterlevande makes försörjning och boende. För det andra saknade efterlevande make, till skillnad från bröstarvingarna, skydd mot testamenten.¹¹⁴

Gällande förhållandet mellan efterlevande make och gemensamma bröstarvingar, som statistiskt var de vanligaste arvingarna, tyckte kommittén det var överraskande att efterlevande makes ställning var relativt svag just där och att det var viktigt att utvidga skyddet gentemot bröstarvingar. Efterlevande hade endast giftorättsliga och underhållsreglernas skydd. Enligt kommittén talade erfarenheterna om bristerna från dåvarande lagstiftning och samhällsförändringar för att öka rättskyddet för efterlevande maken. Efterlevande makes medelålder ökade, vilket innebar ökat behov av socialt stöd, medan det för bröstarvingarna alltmer sällan behövdes.¹¹⁵

Kommittén menade att starkast hade skyddet varit om efterlevande make skulle få hela kvarlåtenskapen med full äganderätt. Detta var dock inte möjligt eftersom bröstarvingarna då hade tvingats vänta på arvet tills efterlevandes död och leva med risken att efterlevande ger, eller ålderstigen manipuleras att ge bort hela egendomen. Enligt kommittén var det dock onödigt för efterlevande make att ärva hela egendomen. Till denne räckte det med att kvarlåtenskapen förblev oskiftad och att hen vid behov kunde realisera egendomen till pengar. Samtidigt skulle ett system där efterlevande maken fick en kvotdel av kvarlåtenskapen medan bröstarvingarna delade på resten inte heller vara lyckat. Det skulle kunna leda till att egendomen splittras eller tvingas realiseras i onödan, vilket inte hade varit till efterlevandes förmån. En arvsandel hade inte räckt till att köpa en ny lägenhet eller tryggandet av försörjningen av en äldre. Således ansåg

¹¹⁴ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 113 f.

¹¹⁵ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 119.

kommittén det ändamålsenligare med ett system där boets hålls odelat under efterlevandes livstid.¹¹⁶

Kommittén räknade upp några omständigheter till stöd för det. För det första var oskiftat bo i praktiken redan i användning och motsvarade således allmänna rättsuppfattningen. För det andra skulle det säkerställa nästintill samma levnadsstandard som under äktenskapet, speciellt bostaden och möjliggjorde en rationell användning av egendomen. Samtidigt skulle egendomen för det mesta hållas intakt då efterlevande inte fick överlåta den vederlagsfritt. T.ex. bostäders värde skulle gå upp i värde över tid. Systemet skulle enligt kommittén också undvika potentiella bråk mellan make och bröstarvingar som arvsifte kunde medföra. Till sist skulle systemet omintetgöra oklarheten om makarna glömt skriva testamenten, och göra att makarna inte behöver bekymra sig över att upprätta sådana.¹¹⁷

Kommittén medgav att det fanns motargument. De ovan behandlade tidigare beredningarna hade behandlat ett sådant system och kritiserat att det hade krävt ingående reglering av efterlevandes förvaltning, och dessutom krävt att boet skiftats för att veta vilken andel som efterlevande fick med full äganderätt och vilken inte, vilket hade inneburit konflikter mellan arvingarna. Nationalekonomiskt hade det inte heller varit bra med att en betydande del av egendomen i landet hade varit i oklar förvaltning under två olika ägare. Kommittén ansåg att dessa argument kunde ha viss tyngd, men endast i fråga om förhållandet mellan sekundosuccessorerna och efterlevande make, men knappast mellan bröstarvingar och efterlevande make. I det föreslagna systemet skulle ju inget skifte överhuvudtaget ske, ens för att avgöra vilken egendom som tillhörde först avlidnes arvingar. Poängen med oskiftat bo var att bröstarvingarna fick vänta med krav på skifte. Kommittén såg heller inget som visade på att oskiftat bo ledde till en

¹¹⁶ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 120 f.

¹¹⁷ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 121 f.

ökning av konflikt mellan efterlevande make och bröstarvingar. Däremot kunde det vara annorlunda med sekundosuccessorerna.¹¹⁸

Vad gällde nationalekonomin, fann kommittén kritiken inte berättigad. Däremot ansåg kommittén att man kunde tvivla ifall efterlevande makes rätt till oskiftat bo innebar att egendom flyttas till personer som pga. ålder, sjukdom el dyl. inte använder den på ett effektivt sätt, speciellt vad gällde näringsverksamhet. Därför skulle efterlevande måsta i domstol ansöka om rätt att sitta i oskiftat bo. Efterlevande make skulle också kunna mista rätten att sitta i oskiftat bo om hen misskötte egendomen eller om omständigheterna när tillståndet gavs fundamentalt ändrats. I praktiken skulle efterlevande maken och bröstarvingarna leva i oskiftat bo i sämja, utan att någon krävde ett tillstånd, ansåg kommittén. Lagstiftningen skulle främst få en styrande inverkan genom att visa vilka rättigheter efterlevande maken hade skulle det styra parterna till sämja. Bröstarvingarna skulle inte ha incitament att kräva skifte då de visste att domstolen skulle ge maken rätt att sitta i oskiftat bo.¹¹⁹

Gällande förhållandet mellan efterlevande make och först avlidnes särkullbarn var läget enligt kommittén annorlunda. Då särkullbarnet inte hade rätt till efterarv kunde efterlevande inte få äganderätt till dennes andel. Om det endast fanns särkullbarn skulle efterlevande makes ställning tryggas med giftorätsreglerna och regler om understöd från boet. Ifall boet var ringa kunde maken få hela boet. För fall då först avlidne inte efterlämnade bröstarvingar föreslog kommittén inte några betydande ändringar. Efterlevande maken skulle alltså ärva, medan först avlidnes arvingar i andra parentelen och efterlevandes arvingar vid dennes död fick dela på kvarlåtenskapen enligt samma andelar som makarna ägde den vid först avlidnes död.¹²⁰

¹¹⁸ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 122 f.

¹¹⁹ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 123 ff.

¹²⁰ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 126 ff.

Vad gällde frågan om laglottsskydd för efterlevande makes arvsrätt uttalade kommittén att dennes ställning skulle tryggas tillräckligt och effektivt med den föreslagna rätten att sitta i oskiftat bo.¹²¹

Efterlevande skulle alltså få rätt att sitta i oskiftat bo ifall först avlidne inte testamenterat om annat, och om domstolen godkände det. Kommittén ansåg inte att lagstiftaren borde blanda sig i makarnas förhållanden, ifall maken testamenterat om annat var det antingen för att efterlevande inte var i ekonomiskt behov av arvet, eller för att deras förhållande hade svalnat, vilket inte angick lagstiftaren. Dessutom fanns det skilda regler om understöd om maken var i ekonomiskt trångmål.¹²²

I sitt remissutlåtande om arvsrättskommitténs utkast skrev Helsingfors hovrätt att utkastet i allmänhet hade blandat in mål och metoder från andra rättsområden till arv- och testamentsrätten, som traditionellt funnits för att genomföra grundtankar inom det rättsområdet. Nu skulle man blanda in staten och domstolar, t.ex. för att tillåta efterlevande make att sitta i oskiftat bo.¹²³

Förbundet för progressiv rättspolitik yttrade att man inte utan tunga skäl borde ändra på arvsrättsliga regler igen, men att efterlevande makes ställning var ett sådant som krävde förnyande.¹²⁴

Gällande den föreslagna regleringen om efterlevande makes rätt till oskiftat bo yttrade Åbo Hovrätt att det med tanke på efterlevande makes ofta höga ålder och därvid tillkommande behov av försörjning inte fanns principiella skäl att motsätta sig förslaget. Helsingfors rådstuvurätt höll med om att efterlevande makes ställning behövde förbättras, men var tveksam ifall det föreslagna sättet var ändamålsenligt. Helsingfors Universitets privaträttsliga institution ansåg det motiverat att förstärka efterlevande makes ställning

¹²¹ Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 162 och 168 f.

¹²² Utkast till arvsrättskommitténs betänkande 1974 s. 183

¹²³ Remissyttranden över arvskommisionens utkast 1975:26 s. 1 f.

¹²⁴ Remissyttranden över arvskommisionens utkast 1975:26 s. 9.

gentemot gemensamma bröstarvingarnas laglott. Det var viktigt att bevara efterlevande makes levnadsstandard, och dessutom var det redan i praktiken ett etablerat system som motsvarade folkets rättsuppfattning. Åbo Universitets privaträttsliga institution var besviken på att kommittén inte kom med nya idéer utan nöjde sig med att upprepa traditionella tankar. Lantbruksproducenternas centralförbund kritiserade förslaget och menade att det skulle innebära problem för generationsväxlingar på jordbruk. I sådana fall borde efterlevande make stå tillbaka till förmån för näringen.¹²⁵

Domstolarna, juristförbunden och universiteten kritiserade tillståndskravet och ansökningsproceduren. I praktiken fick efterlevande maken ändå den rätten, och dessutom var det inte önskvärt att öka belastningen på de redan överbelastade underrätterna. Det var också en olägenhet för ofta ålderstigna efterlevande maken. Förbundet för progressiv rättspolitik befarade att tillståndskravet kunde försämra efterlevande makes rättsskydd. Om arvingarna var sams med maken skulle inget tillstånd krävas, medan om det rådde osämja skulle en ålderstigen make kanske inte ansöka om tillstånd för att slippa konflikten.¹²⁶

Till det uppdaterade betänkandet hade arvskommittén en del statistik om inbördes testamenten som stöd för hur befolkningen såg på efterlevande makes rättsskydd. Av testamenten som hade övervakats i Helsingfors rådstuvurätt åren 1966–67 var 60 % inbördes testamenten. Från en utredning från 1972 framgick att 40 % av testamenten hade en förordning om att bröstarvingarna skulle vara subsidiära arvtagare, vilket enligt kommittén tydde på att man ville ge förmån åt just efterlevande maken på bröstarvingarnas bekostnad. 70 % av testamenten gav mer eller mindre full äganderätt åt efterlevande maken. Statistiken visade enligt kommittén på att makarna hade haft behov av att ge ett större eller annorlunda skydd åt efterlevande maken än vad lagstiftningen erbjudit.¹²⁷

¹²⁵ Remissyttranden över arvskommisionens utkast 1975:26 s. 11 ff

¹²⁶ Remissyttranden över arvskommisionens utkast 1975:26 s. 15 ff.

¹²⁷ Arvskommisionens uppdaterade betänkande 1975:84 s. 19 f.

Det uppdaterade betänkandet var annars likt utkastet, men kommittén hade lyssnat på kritiken, och gjort två ändringar. Efterlevande maken skulle inte behöva ansöka om tillstånd från domstol för att få sitta kvar i orubbat bo. Skyddet förverkligades bättre om det inte var beroende av skyddsobjektets aktivitet. Den andra ändringen var att man inte genom testamente skulle kunna åsidosätta makes rätt att sitta i oskiftat bo. Då kommittén jämförde efterlevande makes ställning med bröstarvingarnas ansåg man att det rätta var att lägga aktivitetsbördan på bröstarvingarna. Efterlevande makes rätt föreslogs gälla oberoende om bröstarvingen var gemensam. Bröstarvingarna kunde alltså kräva att kvarlåtenskapen helt eller delvis skulle skiftas, om maken inte hade ett behov för egendomen eller den skulle komma fara illa hos denne, t.ex. en näringsverksamhet som efterlevande inte klara av att fortsätta bedriva. Dock skulle efterlevande makes försörjning och bostad inte bli hotade av skifteskrav. Ifall efterlevande maken hade barn som bodde kvar i det gemensamma hemmet och vars försörjning kunde äventyras skulle boet inte skiftas trots krav. Och om kvarlåtenskapen var ringa men efterlevande maken hade ett försörjningsbehov skulle krav på skifte alltid nekas.¹²⁸

De flesta remissinstanserna var positiva till det uppdaterade förslaget, dock ansåg en del att det var för tidigt att göra ändringar då senaste ändringen var endast tio år sedan. Speciellt positivt förhöll de sig till förslagen om förstärkande av efterlevande makes ställning.¹²⁹

Helsingfors hovrätt ansåg att kommittén inte i tillräcklig mån beaktat hur besittningsrätten skulle påverka bröstarvingarnas och testamentstagarnas rätt, som i själva verket skulle bli svagare. Att de i domstol kunde kräva skifte var en långsam process och problematisk för att fortsätta näringsverksamhet. Även Juridiska Föreningen ifrågasatte om förslaget gått för långt i stärkande av efterlevandes skydd på bröstarvingarnas bekostnad. Enligt föreningen borde makarna kunna testamentera egendom ifall det inte

¹²⁸ Arvskommissionens uppdaterade betänkande 1975:84 s. 23 och 60 ff.

¹²⁹ Yttranden om arvskommissionens betänkande 1976:9 s. 1.

hotar efterlevandes rätt till bostad och bohag. Stadsdomarnas förening ansåg att det var tydligt att man gått för långt i skyddet av efterlevande make. Att hålla boet oskiftat var i sig inget eftersträvansvärt ändamål, utan det förhindrade arvingarna att få tillgång till egendomen de var berättigade till.¹³⁰

I följande förslaget till regeringens proposition år 1981 föreslog beredningen inga större ändringar från tidigare versionerna. Arbetsgruppen uttalade att allmänt sett borde frekventa lagändringar på områden som konkret berör befolkningen undvikas. Den gällande lagen var alltså från år 1966. Det ansågs ändå finnas flera argument för att igen förnya lagen. Reformen 1966 baserades på utvecklingsarbetet ända sedan 1920-talet och byggde således på samhällsuppfattningar som var föråldrade redan då. De stora ändringarna som skett i samhället har inte alls fått uttryck i lagen.¹³¹

Medelåldern hade stigit, och kvinnans mer än mannens, vilket innebar att efterlevande maken oftast var en ålderstigen kvinna samtidigt som bröstarvingarna också blivit äldre och kommit in i arbetslivet, vilket innebar att skyddsobjekten och –behoven hade ändrats. Industrialiseringen och urbaniseringen var andra faktorer som kommit in de senaste decennierna och innebar att kvarlåtenskapen inte längre i huvudsak var jordbruksfastigheter. Socialförsäkringssystemet hade utökats vilket innebar att ett arv alltmer sällan var betydelsefullt för arvinges försörjning, för bröstarvingar var det mera frågan om ett kapitaltillskott. För efterlevande make handlade det däremot om att trygga samma levnadsstandard som i äktenskapet, något som socialförmånerna ändå inte kunde göra, varför man skulle ge denne möjlighet att bo kvar i gemensamma hemmet. Bröstarvingarnas antal hade också minskat, vilket innebar att deras laglott hade ökat i värde, dock var de flesta kvarlåtenskap ändå relativt ringa, så arv kom sällan att påverka förmögenheten.¹³²

¹³⁰ Yttranden om arvscommissionens betänkande 1976:9 s. 19 och 22 ff.

¹³¹ Förslag till proposition om arvsrättens förnyande 1981:2 s. 1 ff.

¹³² Förslag till proposition om arvsrättens förnyande 1981:2 s. 4 ff.

Arbetsgruppen medgav att skyddet av bostaden i vissa fall kunde gå längre än efterlevande make egentligen behövde, t.ex. om hen hade relativt mycket egendom men inte en bostad som kunde ersätta gemensamma bostaden och således fick stanna i den, men ansåg att det var värt att skydda.

Arbetsgruppen övervägde också att helt ta bort subsidiära arvingarnas arvsrätt men kom fram till att inte föreslå en sådan ändring, då det skulle strida för mycket mot arvsrättens samhällsliga funktion, att flytta egendom från en generation till annan.¹³³

Laginspektionen höll i sitt utlåtande med arbetsgruppen om att arvsrätten var ett område där man skulle undvika frekventa förändringar, och att samhället förändrats. Men laginspektionen delade inte arbetsgruppens åsikt att det skulle vara ett starkt argument för att förnya lagen, då senaste ändringen var för en relativt kort tid sedan. Däremot var förbättrande av efterlevande makes ställning och rättskydd ett godtagbart skäl för ändringar, då lagen varit bristfällig redan vid stiftande av reglerna på detta område.¹³⁴

Laginspektionen höll med om principerna bakom förslaget om att förbättra efterlevande makes ställning, men ifrågasatte en aning framhävandet av sociala skäl. Att ge maken rätt att sitta i oskiftat bo ansåg laginspektionen motsvara allmänt bruk och var principiellt en bra ide, och inspektionen höll med förslaget. Inspektionen anslöt sig också till förslaget vad gällde skyddet för efterlevandes rätt till gemensamma bostaden mot testamenten eller bröstarvingar.¹³⁵

Propositionen 1982:225 introducerade inga betydande nya regler och upprepade i stort sett arbetsgruppens motiveringar. Särskilt viktigt var att trygga efterlevande makes ställning gentemot bröstarvingar som med laglotten hade förtur, då kvarlåtenskapen enligt utredningar ofta var liten och bestod av bostaden och bohaget. Propositionen avfärdade tankar om att

¹³³ Förslag till proposition om arvsrättens förnyande 1981:2 s. 7 ff.

¹³⁴ Laginspektionens utlåtande 1982:1 s.2 f.

¹³⁵ Laginspektionens utlåtande 1982:1 s. 6 ff.

genom testamentes, laglots- eller arvsordningsregler ge efterlevande make förtur till kvarlåtenskapen, då de ansågs för långtgående och inskränka speciellt särkullbarns rätt, precis som arbetsgruppen. Det ansågs inte skäligt med tanke på bröstarvingar och testamentstagare att efterlevande make skulle få kvarlåtenskapen i sin helhet, inte ens fast det bara varit med nyttjanderätt. Dessa skulle få rätt att yrka på skifte.¹³⁶

Vad gällde efterlevande makes förhållande med sekundosuccessorerna ansåg propositionen att skyddet för efterlevande maken var bra men ändå i vissa avseenden bristfälligt. Enligt förslaget skulle efterlevande make kunna yrka på att skifte ska förrättas mellan denne och först avlidnes arvingar, men de skulle inte få rätt att göra det. Men efterlevande make skulle alltså få rätt att hålla gemensamma lägenheten kvar i sin besittning oberoende av testamenten, vilket tidigare inte var fallet om det inte fanns bröstarvingar.¹³⁷

Efterlevande makes skydd för bostaden var effektivt, ansåg Kangas i sin avhandling 1982, det var en sorts laglotsaktig socialskydd. Han ansåg att det var möjligt men svårt att lagstifta om att använda först avlidnes egendom till skydd av efterlevandes ekonomiska ställning då det fanns bröstarvingar. Det fanns flera olika tillvägagångssätt, men alla hade gemensamt att det var svårt att förutse deras effektivitet. Han ansåg att efterlevandes skydd borde fortsatt förstärkas genom arvsrättsliga regler, vilket skulle medföra ett mindre behov av andra socialförmåner, och resurserna för det kunde användas till annat.¹³⁸

Kangas ansåg att efterlevande makes ställning i fall då det fanns arvingar i andra klassen var väl skyddad. Under sin livstid kunde hen fritt minska deras arv. Han ansåg att efterlevandes arvsrättsliga skydd gentemot arvingar av andra arvsklassen gick så långt det bara var möjligt att gå, i princip skulle ställningen inte förbättras ens fast de skulle uteslutas helt och hållet.¹³⁹

¹³⁶ Prop. 1982:225 s. 4 f.

¹³⁷ Prop. 1982:225 s. 5 f.

¹³⁸ Kangas 1982 s. 127 och 142.

¹³⁹ Kangas 1982 s. 155 och 162 f.

Vad gällde efterlevandes skydd mot testamenten ansåg Kangas att det kunde förbättrats betydligt och att man inte tillräckligt undersökt möjligheten till laglottsskydd mot det, som det fanns i Västnorden.¹⁴⁰

4.4 Efter 1983

Forskarna Kangas och Aarnio ansåg i en artikel i JFT 1985 att efterlevande make var i en relativt privilegierad position sedan införandet av rätten att hålla boet oskiftat trots bröstarvingarnas krav år 1983 och att man inte fick blunda för det när man krävde skydd för efterlevande make. Det kunde diskuteras om inte bröstarvingarna, den nästa generationen, också borde försäkras tillgång till familjens egendom. Det hade också uppstått sociala problem, unga familjers bostadsbrist mm. så det gamla mantrat om att bröstarvingar var äldre och förmögnare och inte i behov av arv stämde inte nödvändigtvis längre. Aarnio och Kangas påpekade även att laglottens utveckling i andra länder, t.ex. Sverige, eller en modern trend att begränsa laglotten inte i sig var någon orsak att ändra på den i Finland, utan det skulle komma från den nationella rättstraditionen.¹⁴¹

Helin ansåg att efterlevandes rätt till bostad inte kunde inskränka på laglotten, eftersom den, så som borgenärernas rätt till kvarlåtenskapen, direkt enligt lagregel i alla lägen gick före laglotten. Laglotten tillämpas först efter dessa. Enligt Helin begränsas laglottens innehåll då efterlevandes rätt till bostaden tillämpas, men den inskränks inte. Efterlevande makes nyttjanderätt till bostad och lösöre hade alltså endast ändrat på laglottens innehåll enligt Helin. Det var onödigt att dramatisera med ord som ”försämring” i litteraturen och det var fel att jämföra dessa två personrelationer.¹⁴²

¹⁴⁰ Kangas 1982 s. 171.

¹⁴¹ JFT 1985 s. 375 ff.

¹⁴² JFT 1986 s. 11 ff.

I en replik till Helins artikel avfärdade Aarnio och Kangas hans tolkningar. Enligt dem måste man beakta hela arvsrätten då man gör bedömningar om lagstiftningens påverkningar på olika personer, inte endast reglerna specifikt om den man granskar. Bröstarvingarnas ställning hade de facto försvagats sedan införandet av efterlevandes nyttjanderätt till bostad.¹⁴³

I betänkandet Behovet av en ärvdabalksreform (2004:6) utvärderade arbetsgruppen 1983 års reform och behandlade nya ändringsförslag. Arbetsgruppen ansåg att införandet av efterlevande makes arvsrätt i fall om det inte fanns bröstarvingar år 1983 löste intressekonflikten mellan maken och avlidnes arvingar i andra parentelen på ett hållbart sätt. Följande fråga var efterlevande makes skydd gentemot bröstarvingar och testamentstagare och utvecklandet av reglerna om rätt till gemensamma bostaden och bohag. Man borde överväga att efterlevande skulle få förfoganderätt till dessa istället för nyttjanderätt.¹⁴⁴

Arbetsgruppen konstaterade att den finländska arvsrätten innehöll relativt få sätt att skydda den efterlevande maken jämfört med de andra nordiska länderna. Samtidigt ansåg utredningen att efterlevandes nyttjanderätt till lägenheten var ett gott skydd för den ofta ålderstigne efterlevande maken. Men i fall då det inte fanns någon lägenhet tillgänglig eller nyttjanderätt inte gick att ge efterlevande, var det alternativa skyddet endast ekonomiskt stöd, vilket utredningen ansåg bristfälligt. Utredningen konstaterade att det inte fanns skäl att göra några större grundläggande ändringar till efterlevandes skydd utan endast utveckla det utifrån de existerande principerna. Man identifierade tre alternativ, den svenska modellen med efterlevandes arvsrätt före bröstarvingar, den samma modellen men endast för bostad och bohaget, eller utveckla gällande system med nyttjanderätt om ingen part krävde skifte och alltid för lösöret och under vissa förutsättningar bostaden.¹⁴⁵

¹⁴³ JFT 1986 s. 29 ff.

¹⁴⁴ 2004:6 s. 7.

¹⁴⁵ 2004:6 s. 10 f.

Arbetsgruppen ansåg att fördelen med att ge maken arvsrätt framför bröstarvingar var speciellt tydliga då när barnen var små. I sådana fall kan det vara problematiskt för livets fortgående att kvarlåtenskapen gick rakt till barnen förbi efterlevande maken, vilket också kunde kännas orättvist för maken som varit med om att samla och förvalta egendomen. Problem med systemet vore att kvarlåtenskapen ofta skulle övergå två gånger på kort tid från först avlidne till efterlevande och sedan till barnen, vilket skulle innebära kraftig arvsbeskattning. En annan sak var att först avlidnes särkullbarns krav kunde innebära att efterlevandes ställning rentav försämrades med systemet. Denna modell kunde enligt utredningen inte förverkligas om man inte samtidigt också gav efterlevande maken rätt till bostaden trots särkullbarnens krav. Det skulle kunna införas, problemet med systemet var ifall man ville införa så stora inskränkningar till bröstarvingarnas arvsrätt. Det kunde även medföra komplicerade lagtekniska situationer där efterlevande skulle inneha förfoganderätt i förhållande till särkullbarns andel och äganderätt i förhållande till gemensamma bröstarvingarna.¹⁴⁶

Utredningen ansåg att ändrande av den gällande nyttjanderätten till gemensamma bostaden till fri förfoganderätt skulle innebära en förenkling av regleringen då intressekonflikten mellan ägaren och nyttjaren skulle försvinna. Efterlevande maken skulle fritt kunna sälja lägenheten och flytta till en lämpligare och inte vara bunden till den sista gemensamma lägenheten om bröstarvingarna inte kom överens om att sälja den, som gällande läget var.¹⁴⁷

Vad gällde utvecklandet av gällande regleringen med efterlevandes rätt att bo kvar i den gemensamma bostaden med bohaget om denne inte hade tillgång till en annan lämplig bostad yttrade utredningen att erfarenheter hade visat att systemet fungerat väl i praktiken. Samtidigt ville utredningen också införa regleringar som skulle kunna begränsa efterlevande makes rätt

¹⁴⁶ 2004:6 s. 12 ff.

¹⁴⁷ 2004:6 s. 15 f.

till bostaden, som att mista rätten pga. illojalt beteende eller att införa en skälighetsprövning om det var uppenbart att efterlevande inte hade behov av lägenhet medan bröstarvinge hade.¹⁴⁸

Utredningen kom fram till att man i första hand borde överväga att ge efterlevande make fri förfoganderätt till bostad och bohag, ifall denne inte ägde en annan lämplig bostad, eller det på annat sätt kunde bli ett oskäligt resultat. Det skulle ge efterlevande maken större självständighet i frågor gällande bostaden och göra regleringen tydligare.¹⁴⁹

¹⁴⁸ 2004:6 s. 16 ff.

¹⁴⁹ 2004:6 s. 26.

5 Analys

Arvsrätten utgår fortfarande från familjen som grund, precis som redan på 1600-talet. Även i övrigt har arvsrätten i Sverige varit relativt trög med djupt rotade traditioner som inte ändras så lätt. Ärvdabalken från 1734 års lag gällde i stort sett i ända till 1966, då den nya trädde i kraft.¹⁵⁰

Enligt Brattström hade familjebildningsmönstren och ökade livslängden förändrats i Sverige sedan arvsreglerna utformades. Medellivslängden hade ökat med ca 25 år sedan 1920. Dessa faktorer innebar enligt Brattström att arvsrättsreglerna ledde till annat resultat än vid dess utformning.¹⁵¹

Enligt Brattström var efterlevande makarna statistiskt oftast ålderstigna alltså kunde det antas att särkullbarnet om relativt kort tid skulle få sitt efterarv. Ett annat alternativ var att begränsa laglotten och förbättra möjligheten till testamenten som bättre kan ta i beaktande enskilda behov. Men det är en komplicerad fråga enligt Brattström. Ytterligare ett alternativ skulle vara en självständig arvsrätt, som skulle släcka efterarvingarnas rätt. Det finska systemet med arvsrätt framför arvingar i andra arvsklass men rätt att behålla bostad om det fanns bröstarvingar kunde enligt Brattström verka som en bra balans mellan efterlevande make och arvingarna men var osjälvständig då den inte gav maken rätt att sälja bostaden för att skaffa sig en lämpligare bostad, vilket man i svensk rätt kan göra.¹⁵²

Kangas skrev i ”Suomalaisen siviilioikeuden juuret. Esimerkkinä perhe- ja perintöoikeus” (Den finska civilrättens rötter, familje- och arvsrätten som exempel) att fram tills år 1966 var blodsband avgörande för arvsrätt, men med efterlevande makes arvsrätt blev sociala gemenskapen viktig. Det argumentet stärktes än mer år 1983 då efterlevande fick rätt till oskiftat bo om det fanns bröstarvinge och trots att denne krävde skifte har maken rätt

¹⁵⁰ Trolle Önnerfors s. 190 ff och Kangas 2013 s. 66.

¹⁵¹ Brattström 2012 s. 121.

¹⁵² Brattström 2012 s. 122 ff.

till bostad och bohag. Kangas anser att arvsrätten blev bostadspolitik. Finlands och Sverige statliga samband förklarar den mycket liknande regleringen. Trots att Finland var före Sverige med att reglera efterlevande makens och bröstarvingens förhållande var iden från Sverige, år 1954 föreslog Wallin i nordiska juristmötet att efterlevande maken skulle få rätt att förvalta kvarlåtenskapen oskiftad om det inte fanns bröstarvinge.¹⁵³

Sambandet mellan den finska och svenska lagstiftningen överlevde den ryska tiden och fortsatte in på självständigheten. Starkast var den kanske på 1960-talet, då Finland i praktiken kopierade den svenska ärvdabalken. Men på 1970-talet inleddes en mer aktiv rättspolitisk period i Finland. Då började man komma med empiriska forskningar och familje-arvsrättslig forskningen aktiverades och samtidigt tog justitieministeriet en större roll som samhällspåverkare. På 70-talet påbörjades många lagstiftningsreformer, varav en resulterade i den efterlevande makens rätt att hålla kvarlåtenskapen oskiftad år 1983. Kangas skrev i sin avhandling 1982 att det inte gick att säga vad exakt som fick tankar om reform igång igen trots att ärvdabalken i Finland år 1966 relativt nyligen reviderats. Men en stor orsak enligt honom var familjens ändrade roll.¹⁵⁴

Enligt Kangas var det i alla förarbeten inte så mycket en intressekonflikt mellan efterlevande makes sociala skydd och privata äganderätten och arvsrätten som dess ”flyttmekanism” som en vilja att få dessa två funktioner att samverka på bästa sätt, utan att ifrågasätta helt någondera. 1974 i utkastet till betänkandet och dess direktiv blev tyngdpunkten flyttad mera mot socialskydd för efterlevande make.¹⁵⁵

Efterlevande makes skydd hade enligt Kangas under hela lagstiftningshistorien präglats av förhållning till bröstarvingarna och först

¹⁵³ Kangas 2020 s. 46 f och 105 ff.

¹⁵⁴ Kangas 1982 s. 53 och 2013 s. 76.

¹⁵⁵ Kangas 1982 s. 56.

avlidnes släktingars intressen, och senare även testamentstagares. Med tiden hade fokus flyttats från släktskap till den sociala gemenskapen.¹⁵⁶

Enligt Kangas utgjorde laglotten det största hindret mot en nyvärdering av efterlevande makes skydd. Detta eftersom laglottsskyddet var så pass starkt och den psykologiska tröskeln att försäkra bröstarvingarnas uppnådda skydd var hög. Det var också baserat på den gamla principen om släktskap, men så småningom hade sociala närheten börjat ta över, sade Kangas med hänvisning till inbördestestamenten.¹⁵⁷

Det var väldigt liknande argumentation i båda länderna, och argumenten var väldigt liknande över tiden. I efterhand ser det ut som att lagstiftaren rentav planenligt sakta men säkert förbättrat efterlevande makes ställning. Men det var snarare att man med tiden drog olika, eller mer långtgående, slutsatser av hur skyddsbehovet skulle förverkligas. Motiveringarna var som sagt väldigt liknande i de olika förarbetena men efterlevande makes ställning förbättrades successivt, trots att man inte kom med så många nya omständigheter eller idéer. Det var uppfriskande hur Åbo Universitets privaträttsliga institution år 1975 kritiserade hur kommissionen i Finland i utkastet inte kom med några nya idéer utan upprepade traditionella tankar. Det var den enda gången i hela materialet jag gick igenom som någon instans kommenterade förslagets brist på innovation.

Argument som nämndes över åren var sociala, ekonomiska och samhällliga förändringar, i varje förarbete i båda länderna. Kvinnans ställning och jämställdhet nämndes också, men någon stor genusteoretisk eller feministisk diskussion fördes inte i något skede i förarbeten. Hustruns arbete för det gemensamma hemmet och i de senare beredningarna också för införskaffandet av den gemensamma egendomen nämndes. Speciellt i de finländska betänkande och tidskrifter lyftes strävan efter nordisk rättslighet

¹⁵⁶ Kangas 1982 s. 75 f.

¹⁵⁷ Kangas 1982 s. 94.

upp. Det går säkert att förklara med att man i Finland av geopolitiska och historiska orsaker hade behov att positionera sig med övriga Norden.

I stället för att utgöra en sammanställning av någorlunda enkla och allmänt accepterade principer utgör arvsrätten en blandning av olika principer som är en produkt av sin tid och sina kulturella, sociala och ekonomiska värderingar. Det gäller inte bara frågor om vem som skall vika i ett fall vid konflikt mellan exempelvis arvingar i olika arvsklasser.

I många förarbeten, ju längre in på 1900-talet man kom, hänvisades också till statistiska utredningar om speciellt inbördes testamenten, men också medelåldrar och livslängder. Speciellt vad gällde testamenten var undersökningarna ofta rätt så begränsade, vilket utredningarna själva ibland även erkände. De hade information om endast ett år eller en stad eller om fakta (testamenten t.ex.) som det inte gick att få heltäckande information om. På dessa baserades sedan vissa slutsatser, som om det varit vetenskapliga fakta till skillnad från endast principiella argument.

Det samma kan sägas om argumentet om den allmänna rättsuppfattningen eller vad som folket ansågs kunna acceptera. I inget förarbete i någotdera land förklarades någonsin tankar mer än det eller vad rättsuppfattningen baserade sig på. Men diskussionen om det går utanför uppsatsens område.

Man saknade kanske mod eller politiskt kapital att göra dom ändringarna som man egentligen hade bäddat för i analysen av bristerna i rättsläget och samhällets ändringar och som statistiken om inbördes testamenten också talade för, vid så gott som varje utredning. Man konstaterade t.ex. att det inte fanns behov av laglott men vågade inte ta bort den, utan hänvisade till historiska skäl eller respekten för bröstarvingarnas arvsrätt och släktens betydelse.

I Sverige var remissinstanserna var kritiska på 80-talet, vilket var nytt, tills det hade så gott som alla uttalanden varit i grunden positiva till att förbättra efterlevande makes ställning. Då var det flera instanser som ifrågasatte om det inte var tillräckligt starkt redan, eller rentav gått för långt och trängt in på bröstarvingarnas rätt. I en iver på 1980-talet ville man avskaffa laglotten, vilket hade suttit i linje med utvecklingens fokus mot efterlevande makens arvsrätt. Men det slopades efter stark kritik. Anmärkningsvärt är att man inte föreslog det på nytt efter det, utan utvecklingen stannade upp.

Finland tog i början av seklet mycket direkt inspiration och lån från Sverige. Ändringen kom först på 80-talet. Enligt Kangas var det som sagt för att justitieministeriet tog över, men tankar om mera självständighet uttrycktes även i litteraturen. Strävandena om rättslikhet hade gått för långt i Finland. Hakulinen ansåg att det borde vara mera nationellt tänkande om lagstiftningen i sin artikel år 1963. Aarnio och Kangas hade liknande tankar år 1985, enligt dem borde strävan efter nordisk rättslikhet inte bli ett ändamål i sig.

Det största övergripande tankarna och viktigaste orsakerna under hela 1900-talet i båda länder var efterlevande makes ökade behov av ekonomiskt stöd och bröstarvingarnas minskade behov av egendomen de fick från arvet, socialskyddets utbyggnad, och skiftet av fokus från släkten till familjen och sedan ännu snävare till makarnas gemenskap. Urbaniseringen och industrialiseringen innebar att jordbruket och landsbygdsfastigheterna blev mindre viktigt att behålla inom släkten. Det var alltså kärnfamiljen och staten som mera tagit över det sociala och ekonomiska beskyddandet från släkten.

6 Slutsats

Den efterlevande makens arvsrättsliga ställning förbättrades i Finland och Sverige under 1900-talet fram till 1980-talet. Finland införde ingen arvsrätt men en rätt att sitta i orubbat bo, vilket skiljde sig från Sverige, där maken fick ärva med fri förfoganderätt. Tills det hade man i Finland gått efter Sverige. I båda länderna rörde sig utvecklingen hela tiden åt att stärka den efterlevandes arvsrättsliga ställning. Det infördes aldrig en förändring, eller ens någon större diskussion, som skulle inneburit en försämring av ställningen. De flesta instanserna var för hela tiden, det var endast frågan om hur långt man skulle gå och på vilket sätt det skulle genomföras. På 1980-talet kom det i båda länderna ett mindre stopp för utvecklingen, och utlåtanden som ansåg ställningen var tillfredställande, om inte för långt gången, men inget desto större motstånd. Både doktrinen och förarbeten var för en förbättring av efterlevandes ställning. De flesta argumenten för arvsrätten rörde ändringarna i samhället, och de sociala och ekonomiska förhållandena. Efterlevande makes behov av ekonomiskt stöd ökade medan bröstarvingarnas minskade. Folket ansågs stöda stärkandet av efterlevandes ställning då inbördes testamenten var vanliga. Argumentationen var väldigt liknande i de båda länderna. Finland kom bara till litet annorlunda slutsats vad gällde förvekligande av det på 1980-talet.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Sverige

Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken IV. Förslag till giftermålsbalk m. m., 1918.

Statens offentliga utredningar

- SOU 1925:43 Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken.
- SOU 1954:6 Ärvdabalk, förslag av ärvdabalkssakkunniga.
- SOU 1964:35 Äktenskapsrätt, förslag av familjerättskommittén II.
- SOU 1981:85 Ärvdabalk, förslag av familjelagskunniga.
- SOU 1998:110 Slutbetänkande av Ärvdabalksutredningen. Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring.

Propositioner

- Prop. 1920:15 Förslag till ny giftermålsbalk mm.
- Prop. 1928:17 Förslag till lag om arv mm.
- Prop. 1969:124 Förslag till lag om ändring i ärvdabalken mm.
- Prop. 1986/87:1 Om äktenskapsbalk m.m.

Finland

Lagberedningens publikationer

- Lagberedningens betänkande angående grunderna för ordnandet af makars rättsförhållanden 1913.
- Lagberedningens förslag till lag om makars rättsförhållanden jämte motiv 1920.
- Lagberedningens förslag till revision av lagstiftningen om arv och testamente jämte motiv 1935:2.
- Lagberedningens betänkande i anledning av de anmärkningar som av hovrätterna och särskilda föreningar framställts mot lagberedningens förslag till revision av lagstiftnings om arv och testamente 1936:2.
- Förslag till regeringens proposition till riksdagen angående lag om arv jämte lagberedningens betänkande 1938:5.
- Förslag till regeringens proposition till riksdagen angående arvs- och testamentslag. 1955:1.
- Förslag till regeringens proposition till riksdagen angående revision av lagstiftningen om arv. 1959:4
- Perintölakitoimikunnan mietintö ("Arvskommissionens betänkande") 1962:7.
- Luonnos perintöoikeuskomiteina mitinnöksi ("Utkast till arvskommissionens betänkande") 1974.
- Perintöoikeuskomitean mietintö ("Arvskommissionens uppdaterade betänkande om arvsrättens förnyande") 1975:84.

- Ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle perintölainsäädännön uudistamisesta ("Förslag till proposition om arvsrättens förnyande") 1981:2.
- Perintökaaren uudistamistarpeet. Työryhmämietintö ("Behovet av en ärvdabalksreform. Arbetsgruppsbetänkande") 2004:6.

Utlåtanden

- Utlåtande med anledning av Lagberedningens betänkande angående grunderna för ordnandet av makars rättsförhållanden, finska kvinnoförbundet 1916.
- Korkeimman oikeuden lausunto esitysehdotuksesta perintölaiksi 1941 ("Högsta Domstolens utlåtande om förslaget till ärvdabalken 1941") Helsingfors 1965.
- Lausunnot perintöoikeuskomitean mietintöluonnoksesta ("Remissyttranden över arvskommissionens utkast"). Justitieministeriets publikationer 1975:26.
- Yttranden om arvskommissionens betänkande. Justitieministeriets publikationer 1976:9.
- Lausunnot perintöoikeustyöryhmän mietinnöstä. Tiivistelmä ("Yttranden om arvskommissionens betänkande. Sammanfattning"). Justitieministeriets publikationer 1980:2.
- Laintarkastuskunnan lausunto ("Laginspektionens utlåtande") 1982:1.

Propositioner

- Prop. 1927:40 om nya giftermålsbalken
- Prop. 1964:6 förslag till revision av lagstiftningen om arv
- Prop. 1982:225 förslag till lag om ändring av ärvdabalken

Litteratur

Aarnio, Aulis och Kangas, Urpo: Rintaperillisen lakiosa, testamentinsaaja ja eloonjäänyt puoliso ("Bröstarvingens laglott, testamentstagare och efterlevande maken"). JFT 1985.

af Hällström, Erik: Arvsrättsreformen. JFT 1936.

Alexandersson, Nils: Den nya giftermålsbalken. SvJT 1920.

Brattström, Margareta: 'Balansen mellan efterlevande makens rätt och den först avlidna makens arvingar. Arvsrätt för sambor? – Ett svenskt perspektiv' i: Utviklingen i nordisk arverett – tegn i tiden. Nordisk arverettskonferanse 2012.

Carlson, B. C: Ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi ("förslag till revision av lagstiftningen om arv och testamente"). Defensor Legis 1935.

Ebeling, Vilho: Lainvalmistelukunnan ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi. ("Lagberedningens förslag till revision av lagstiftningen om arv och testamente"). Lakimies 1935.

Ekberg, Birger: Äktenskaps rättsverkningar enligt det nya förslaget till giftermålsbalk. SvJT 1918.

Gräns, Minna, "Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken" i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), Juridisk metodlära. 2: a uppl. Lund 2018.

Grönvall, Filip: Översikt av lagberedningens förslag till revision av lagstiftningen om arv och testamente. JFT 1936.

Hakulinen, Yrjö:

- Avio-oikeus ja puolison perintöoikeus ("Gifforätten och makens arvsrätt"). Defensor Legis 1935.
- Näkökohtia perintölainsäädännön uudistamisesta ("synpunkter på arvsrättens revision"). Defensor Legis 1963/44.

Helin, Markku: Rintaperillisen lakiosa, testamentinsaaja ja PK 3:1a ("Bröstarvingens laglott, testamentstagaren och ÄB 3:1a"). JFT 1986.

Inger, Göran: Svensk rättshistoria, Malmö 2011.

Juridiska Föreningens förhandlingar år 1936. JFT 1936.

Kaila, Kustavi: Aviopuolisoiden oikeussuhteiden järjestäminen ("Regleringen av makarnas rättsförhållande"). Lakimies 1920.

Kangas, Urpo:

- Lesken oikeudellinen asema ("afterlevande makes rättsliga ställning"), Helsingfors 1982.
- 'Ex oriente lux. Äktenskapsrättens och arvsrättens utvecklingslinjer i Finland mellan 1734 och 2012', i: Eeg, Thomas (red.). Samfunnsutvikling og arverettslige utfordringer. 2013. (citeras som Kangas 2013).
- Suomalaisen siviilioikeuden juuret. Esimerkkinä perhe- ja perintöoikeus ("Den finländska civilrättens rötter, familje- och arvsrätten som exempel") 2020.

Olsen, Lena, 'Rättsvetenskapliga perspektiv', SvJT 2004.

Nordiskt juristmöte

- Debatten vid nordiska juristmötet i Helsingfors 1957. Tryckt i: "Förhandlingarna på det tjugoförsta nordiska juristmötet i Helsingfors den 22-24 augusti 1957. - 1959. - Bilag 4"

- Debatten vid nordiska juristmötet i Oslo 1954. Tryckt i: Forhandlinger på det tyvende nordiske juristmøte i Oslo den 23.-25. august 1954. - 1956. - Bilag 6”

Singer, Anna:

- 'Utvecklingen i svensk arvsrätt 1950–2010', i: Eeg, Thomas (red.). Samfunnsutvikling og arverettslige utfordringer. 2013. (Citeras som Singer 2013:1).
- Blodsband, släktskap, försörjning eller kanske kärlek?', i: Eeg, Thomas (red.). Samfunnsutvikling og arverettslige utfordringer. 2013. (Citeras som Singer 2013:2).

Sjögren, Wilhelm: Arvslagstiftning. Några ord om lagberedningens förslag till lag om arv. SvJT 1926.

Trolle Önnerfors, Elsa: 'Jorden, släkten och rätten: om den roll de jordägande gruppernas intressen har spelat för utvecklingen av den svenska 34 av 36 arvsrätten', i: Eeg, Thomas (red.) Samfunnsutvikling og arverettslige utfordringer. 2013.

von Weissenberg, Arthur: Några anmärkningar i anledning av förslaget till ny lag om makars rättsförhållanden. Defensor Legis 1924.

Wallin, Gösta:

- Efterlevande makes rättsställning. Nordiskt Juristmöte 1957.
- Ärvdabalken – en återblick. SvJT 1959.

Wrede, R. A.: De nya äktenskapslagarna. JFT 1930.